

FÖRÄNDRINGAR MOT EN EKOSYSTEMBASERAD FÖRVALTNING
AV LANDSKAPET I BLIVANDE BIOSFÄROMRÅDEN:
En studie av Kristianstads Vattenrike och Vänerskärgården med Kinnekulle

Simon Jonegård

Examensarbete i geografi 10 poäng
Landskapsvetarprogrammet
Institutionen för matematik och naturvetenskap
Högskolan Kristianstad
Kristianstad 2004

Institutionen för matematik och naturvetenskap
Högskolan Kristianstad
291 88 Kristianstad

Dep. of Mathematics and Science
Kristianstad University
SE-291 88 Kristianstad
Sweden

Handledare/supervisor:

Per Olsson, Doktor i naturresurshushållning

Examinator/examiner:

Magnus Thelaus, Universitetslektor i biologi

Författare/author:

Simon Jonegård

Svensk titel:

Förändringar mot en ekosystembaserad förvaltning
av landskapet i blivande biosfärområden:

En studie av Kristianstads Vattenrike och Vänerskärgråden med Kinnekulle

English title:

Changes towards ecosystem management
of the landscape in upcoming biosphere reserves:

A study of the Rich Wetlands of Kristianstad and the Archipelago of Vänern with Kinnekulle

Abstract:

Biosphere reserves are areas in which the ecosystem approach is guiding the integration of conservation and development through co-operation among stakeholders. The aim of this study was to investigate the social processes and strategies towards ecosystem management of the landscape in two upcoming biosphere reserves in Sweden. Building trust was proved to be a crucial factor for initiating the changes. On behalf of implementing the ecosystem approach, getting municipal support and local involvement was found important.

FÖRORD

Framför mitt skrivbord hänger en stor gammal skolkarta över Stilla havet. Kartan domineras av en mängd koboltblå nyanser som inramas av de angränsande kontinenternas starkare färger. Tittar man nära kan man bl.a. urskilja ett stort antal namngivna små ögrupper som ligger utspridda i oceanen, samt siffror som anger havsdjupet. Besökare som för första gången ser detta – ganska ovanliga – perspektiv på jordytan hajar till, och måste fundera i några sekunder innan det går upp för dem vad kartan representerar. För mig, som har suttit i timtals framför kartan, har dess former och symbolspråk blivit en del av min mentala bild av verkligheten vars perspektiv är lika naturligt som vilket som helst.

Vad kartan emellertid ofta hjälper till att påminna mig om är att de verktyg och modeller vi använder oss utav för att försöka förklara vår omgivning, är väldigt beroende av vår gemensamma och individuella arsenal av analogier.

Till skillnad från den traditionella vetenskapen, vars kunskap primärt bygger på att mäta och väga saker, fokuserar denna uppsats istället på något som svårligen går att översätta i siffror, nämligen relationer. Studier av relationer är studier av form och mönster. Man kan alltså rita en mental eller fysisk karta av relationer, vars element eller samhällsindivider korrelerar till varandra liksom öarna i Stilla havet. Mitt val av perspektiv är, liksom Stilla havskartografens, på inget sätt självklart. Och när väl perspektivet är bestämt återstår den delikata uppgiften att välja ut vilka objekt som ska ingå i framställningen samt att utforma dem. Uppsatsen är med andra ord resultatet av de beslut och prioriteringar som har tagits av mig under den drygt tio veckor långa skrivprocessen; således står jag ansvarig för eventuella felaktigheter i den kommande texten.

Denna uppsats kommer att tolkas på lika många sätt som den får läsare – något som enbart är positivt. Min förhoppning är framförallt att uppsatsen ska väcka intresse och idéer om hur hållbar utveckling kan bedrivas i praktiken.

Jag vill passa på att tacka följande personer: Per Olsson, Birgitta Gärdefors, Sven-Erik Magnusson, Karin Magntorn samt Lars och Kristina Jonegård. Utan er hade denna uppsats – som den ser ut idag – ej kunnat realiseras.

Kristianstad maj 2004

Simon Jonegård
jonegard@mail.com

SAMMANFATTNING

Biosfärområden är modellområden där myndigheter och lokala aktörer antar utmaningen att praktiskt arbeta mot hållbar utveckling och biologisk mångfald utifrån bl.a. ekosystemansatsen. Ekosystemansatsen ger en strategi för en hållbar förvaltning av landskap, och kan om den används på ett lyckat sätt bidra till att infria målen för konventionen om biologisk mångfald; att *bevara* biologisk mångfald, att *nyttja* dessa beståndsdelar på ett hållbart sätt, samt att *rättvist fördela* den nytta som uppstår vid nyttjandet av genetiska resurser. Trots att biosfärområdeskonceptet har funnits relativt länge som ett verktyg för hållbar utveckling, har det blivit använt i relativt liten utsträckning i de nordiska länderna. I Sverige har emellertid lokala aktörer runt om i landet börjat uppmärksamma fördelarna med konceptet och tagit egna initiativ mot bildandet av biosfärområden. Samtidigt som det finns goda möjligheter att lokalt utforma ett biosfärområde, bör förvaltningen av landskapet dels bygga på internationella strategier som är gemensamma för alla biosfärområden, och dels på lokala strategier som tidigare har utvecklats i området.

Syftet med den genomförda studien var att beskriva och analysera de faktorer och strategier som har varit viktiga i transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning, och i förlängningen skapandet av ett biosfärområde. Uppsatsen har primärt byggts på fallstudier av:

- 1) Ekomuseum Kristianstads Vattenrike (som bedriver sin verksamhet inom biosfärkandidatområdet Kristianstads Vattenrike), och
- 2) naturvårdsprojektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” (som bedrivs i biosfärprocessområdet Vänerskärsgården med Kinnekulle).

I slutet på 1980-talet skapades möjligheter att förändra förhållningssättet till, och det praktiska arbetet med våtmarkslandskapet runt staden Kristianstad. Transformationen som resulterade i förändringarna var beroende av (i) lokal kunskap om områdets förutsättningar, (ii) sociala nätverk mellan aktörer i området, samt (iii) gemensamma visioner och mål. Genom att nyckelpersoner i området arbetade efter ovanstående strategier, kunde Ekomuseum Kristianstads Vattenrike bildas och en koordinerad samverkan i området starta. Sedan 1989 har verksamheten vid Ekomuseum Kristianstads Vattenrike bedrivits i ”biosfärisk anda” med syftet att bevara och återskapa värdena i området samt att se vattnet i regionen som en resurs. Genom 15 års aktivt arbete har Ekomuseum Kristianstads Vattenrike lyckats uppfylla de fem operativa vägledare som föreslagits för en förvaltning som utgår från ekosystemansatsen: (A) fokus på funktionella relationer, (B) främjande av tillgången till ekosystemtjänster, (C) flexibel förvaltning, (D) lokal samverkan, samt (E) samarbete mellan sektorer. De framgångar som Ekomuseum Kristianstads Vattenrike – i nära samverkan med lokala aktörer – har lyckats åstadkomma, har resulterat i en ekosystembaserad förvaltning av landskapet och att en stabilare ekologisk situation har kunnat skapas i området.

År 2002 startades ett sexårigt naturvårdsprojekt på Kinnekulle med namnet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande”. Projektets övergripande syfte ”att tillsammans med markägare, boende och andra intresserade restaurera och skapa förutsättningar för att långsiktigt kunna sköta och bevara de mest värdefulla naturtyperna och arterna på Kinnekulle” har kunnat realiseras genom att bl.a. ett ömsesidigt förtroende har byggts upp mellan myndigheter och lokala aktörer sedan början på 80-talet. De igenväxta markerna på berget ska genom projektet sättas i sådant skick, att de lantbrukare som har djur på reservaten sedan kan erhålla EU:s miljöersättningar för bevarande av betesmarker och slätterängar. Dessutom kommer 14 nya, och 2 utvidgade, naturreservat att bildas under projekttiden för att skapa en större långsiktighet för brukarna. Projektledningen har genom ett flexibelt och

samverkande myndighetsutövande initierat transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning av landskapet på Kinnekulle, som kan öka kapaciteten att hantera framtida förändringar på berget. Tanken att bilda ett biosfärområde i Vänerskärsgården med Kinnekulle väcktes av två av personer i projektledningen, då de i biosfärområdeskonceptet såg stora likheter med projektets idéer och möjligheter att skapa en permanent förvaltning av landskapet på berget. Intresset av biosfärområdeskonceptet har nyligen smittat av sig till de (till Götene kommun) angränsande Vänerkommunerna Lidköping och Mariestad. För att kunna bedriva en ekosystembaserad förvaltning och skapa ett biosfärområde i Vänerskärsgården med Kinnekulle krävs det att redan befintliga nätverk och regelverk används och utvecklas vidare. Den referensgrupp som har skapats inom ramen för projektet innehåller en bra representation av intressenter på olika nivåer och kan vara av stor vikt för en fortsatt transformation. Dessutom är den framtida utvecklingen beroende av ett kommunalt ställnings- och ansvarstagande, samt ett aktivt deltagande av lokala och mellankommunala aktörer.

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

1 INLEDNING	1
1.1 Bakgrund	1
1.2 Behovet av utvärderingar	2
1.3 Syfte problemställning och mål	2
1.4 Nyckelbegrepp	3
2 METOD	3
2.1 Fallstudier	3
2.2 Val av undersökningsområde	4
2.3 Operativt tillvägagångssätt	5
3 BIOSFÄROMRÅDEN	6
3.1 Bakgrund	6
3.2 Beskrivning	6
3.3 Hållbar utveckling i praktiken	7
4 EKOSYSTEMANSATSEN	8
5 KRISTIANSTADS VATTENRIKE	9
5.1 Beskrivning av undersökningsområdet	9
5.2 Ekomuseum Kristianstads Vattenrike	11
5.2.1 Förberedande förändringar	11
5.2.2 Projekt Kristianstads Vattenrike	12
5.2.3 Bygga resiliens efter implementering	13
5.3 Biosfärkandidat Kristianstads Vattenrike	17
6 VÄNERSKÄRGÅRDEN MED KINNEKULLE	18
6.1 Beskrivning av undersökningsområdet	18
6.2 Projekt Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande	20
6.2.1 Att restaurera naturtyper och bevara arter på Kinnekulle	20
6.2.2 Beskrivning av projektförberedelserna	22
6.2.3 Horisontell och vertikal samverkan	23
6.2.4 Från temporär till permanent förvaltning	25
6.3 Ekosystemförvaltning i Vänerskärgården med Kinnekulle	25
6.3.1 Förvaltning av Vänerskärgården med Kinnekulle idag	26
7 DISKUSSION	29
8 SLUTSATSER	35
KÄLLFÖRTECKNING	36

1 INLEDNING

1.1 Bakgrund

Människans syn på, och bruk av, naturen har förändrats radikalt under de senaste 100 åren. I slutet på 1800-talet väcktes röster i Sverige för att skydda och bevara naturområden från mänsklig påverkan. Genom 1909 års naturskyddslag bildades våra första nationalparker och en mängd naturminnesmärken fridlystes – tydliga exempel på den rådande tidens museala natursyn som hade nationen som utgångspunkt för sina insatser.

Från att tidigare primärt ha fokuserat på områdes- och artskydd har naturvårdsarbetet under senare tid breddats. Dess kopplingar till kulturmiljövården och till idéer kring ”hållbar utveckling” har blivit starkare. Begreppet hållbar utveckling, som myntades i slutet på 80-talet, har numera utvecklats till att, förutom omfatta det ekologiska systemet, även innefatta kulturella och ekonomiska dimensioner (Wärneryd et al. 2002).

Biosfärområden – som har funnits sedan början av 70-talet – är ett praktiskt verktyg för hållbar utveckling, med syftet att bevara biologisk och kulturell mångfald genom främjande av social och ekonomisk utveckling med lokal samverkan. Biosfärområdena ingår i ett globalt nätverk, koordinerat av UNESCO, och ska tjäna som modellområden dit resurser och forskning riktas för att fortlöpande utveckla förvaltningen efter de lokala behoven. På så vis kan de skapa och sprida värdefull kunskap som är av vikt för att möta det oförutsedda i en värld som i ökande grad förändras av mänskliga aktiviteter.

Världsnätverket av biosfärområden bidrar med några av de bästa konkreta exemplen på ekosystemansatsen som bygger på konventionen om biologisk mångfald. Ekosystemansatsens strävan är att uppnå en lämplig balans mellan bevarande och nyttjande av den biologiska mångfalden – som måste sättas in i ett landskapsperspektiv för att kunna skötas på ett långsiktigt hållbart sätt. Landskap med höga biologiska värden utgör kärnområdena i biosfärområden; men för att kunna bibehålla och utveckla dessa värden krävs ett hänsynstagande även i det omgivande landskapet. Genom biosfärområdenas zonindelning, som i Sverige *inte* innebär någon ny lagstiftning, ges ett hjälpmedel för att prioritera stöd och resurser i utvecklingen av ekosystemen och de tjänster de genererar. Till skillnad från tidigare naturskyddade insatser – där människan ofta har ställts utanför ekosystemen – är avsikten med biosfärområdena att aktivt involvera lokala aktörer i att vårda värdena. Genom samverkan mellan människor i bygden och mellan människor och landskapet finns goda möjligheter att stärka området ekonomiska och ekologiska bärkraftighet.

För närvarande finns det inget biosfärområde i Sverige som lever upp till de krav som, sedan år 1995, ställs på biosfärområden. Men intresset för förvaltningsformen börjar nu även väckas här, vilket innebär att behovet av att undersöka biosfärområdenas möjligheter och begränsningar i ett svenskt sammanhang är stort. Samtidigt som det finns goda möjligheter att forma biosfärområdeskonceptet med blicken vänd framåt måste etableringen av biosfärområdena i stor utsträckning bygga på redan utarbetade strategier som har använts i det föregående landskapsarbetet i området.

1.2 Behovet av utvärderingar

Lars Emmelin (1997) konstaterar i sin rapport ”Turism - Friluftsliv - Naturvård – ett triangeldrama” att: *”Bristerna i – eller kanske snarast den totala avsaknaden av – utvärdering av planer och projekt är ett slående och oroande drag när det gäller naturförvaltning.”*

Detta uppmärksammas även i Naturvårdsverkets (2003) rapport ”Lokal förankring av naturvård”, där det i bilaga 3 står följande: *”Generellt förefaller det vara ett stort behov av forskningsinsatser som på ett tydligare sätt tar sin utgångspunkt i ett landskapsperspektiv, alltså där ett visst område ses som ett mångvetenskaplig arena för studier av hantering av olika landskapsvärden (natur- och kulturvärden), konflikthantering, skyddsinstitut, förvaltning etc.”*

Olsson et al. (2004) har i sin studie av Ekomuseum Kristianstads Vattenrike tagit ett tydligt avstamp i ett landskapsperspektiv. Angående behovet av utvärderingar nämns i artikeln att: *”Research needs to continue to tease out elements of social-ecological transformations towards management design that build adaptive capacity for resilience in social-ecological systems. Such investigations should involve the role of key individuals... It should also involve the role of social networks.”*

1.3 Syfte, problemställning och mål

Denna uppsats syftar till att beskriva och analysera de faktorer och strategier som har varit viktiga i transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning av landskapet, där det finns goda möjligheter att skapa ett biosfärområde. Ekomuseum Kristianstads Vattenrike har under flera år bedrivit sin verksamhet i ”biosfärisk anda” och på så sätt utvecklat en ekosystembaserad förvaltning av våtmarkslandskapet i området. På Kinnekulle har ett naturvårdsprojekt, som startade år 2002, lett till förändringar i riktningen mot en ekosystembaserad förvaltning av bergets olika naturtyper. I de tre kommunerna Lidköping, Mariestad och Götene – vari det område jag har valt att kalla ”Vänerskärgården med Kinnekulle” ligger – finns idag ett intresse rörande biosfärområdeskonceptets möjligheter att ligga till grund för en integrerad förvaltning av det sjönära landskapet.

Studiens övergripande problemställning är:

- **Vilka faktorer och strategier är viktiga för transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning av landskapet och i förlängningen skapandet av ett biosfärområde?**

För att gripa an ovanstående problemställning har jag undersökt två i naturvårdskretsar väl uppmärksammade områden, där den tidigare landskapsförvaltningen resulterat i stora förändringar men där processen mot att bilda ett biosfärområde kommit olika långt. De problemställningar som i respektive fall har legat till grund för framställningen av den tidigare verksamheten och transformationen mot en förvaltning baserad på ekosystemansatsen är:

1. **Hur har Ekomuseum Kristianstads Vattenrike utvecklat en ekosystembaserad förvaltning av våtmarkslandskapet och arbetat mot skapandet av ett biosfärområde?**
2. **Vilka är möjligheterna att etablera en ekosystembaserad förvaltning av plåtåberget Kinnekulle och att skapa ett biosfärområde i Vänerskärgården med Kinnekulle?**

Vikten av att – på ett så tidigt stadium som möjligt – undersöka möjligheterna att förbättra den förvaltande organisationen, för att kunna implementera ekosystemansatsen, har uppmärksammats i flera studier, bl.a. Imperial (1999a, 1999b), Olsson et al. (2004) och

Danter et al. (2000). Imperial (1999a) skriver t.ex. att: *”the institutional challenges confronting the implementation of an ecosystem-based management plan should not be left as an afterthought to the end of a planning process. The challenges are often to daunting”*.

Den huvudsakliga målsättningen med studien är således att den ska kunna ge input till beslutsfattare och landskapsförvaltare i regioner där det finns en avsikt, eller funderingar på, att bilda ett biosfärområde. Speciellt vänder sig studien till aktörer i Vänerskärsgården med Kinnekulle, där en process mot bildandet av ett biosfärområde nyligen kommit igång.

1.4 Nyckelbegrepp

Forskning om ekosystembaserad förvaltning bygger på en mängd begrepp som är starkt sammankopplade och tillsammans kan hjälpa till vid förståelsen av vår påverkan och relation till landskapet. Följande nyckelbegrepp har varit viktiga i mina studier och används i uppsatsen för att förklara olika processer och förhållanden i undersökningsområdena:

Ekosystemtjänster – I alla delar av världen är utvecklingen av människans samhällen beroende av livskraftiga ekosystem, från lokal till global nivå. Ekosystemtjänster är funktioner och processer i ekosystemen som, direkt eller indirekt, är till gagn för oss människor. Begreppet innefattar t.ex. funktioner som att klimatet hålls stabilt, att växter pollineras och grödor växer samt att vattnets kretslopp fungerar. Främjandet av estetiska och kulturella värden liksom upprätthållandet av biologisk mångfald är andra ekosystemtjänster som är viktiga för vårt välbefinnande och för att vidmakthålla framtida valmöjligheter. (Moberg & Hård af Segerstad 2002; Folke et al. 2002)

Nätverk – Varje levande system (ekosystem/mänskliga organisationer m.fl.) är ett nätverk. Då nätverk är ickeinjära kan influenser och information flöda i cirkulära banor och komma tillbaka till dess ursprung; en viktig aspekt som karakteriserar nätverken och får ett flertal följd effekter. Cyklerna innebär exempelvis att nätverken medger feedback som i sin tur leder till att samhällen stegvis kan lära sig av sina misstag och självorganiseras. (Capra 1999)

Resiliens – Med begreppet resiliens menas den förmåga som ett levande system har att klara av förändringar och störningar utan att övergå till ett annat tillstånd. Resiliensbegreppet omfattar också möjligheten till återuppbyggnad och förnyelse efter en störning. Ett sätt att upprätthålla resiliens är att bevara mångfalden. Biologisk mångfald kan sprida riskerna och ge större möjligheter till omorganisation efter en störning i ekosystemen. Mångfald i mänskliga organisationer innebär att förvaltningen av ekosystemen kan fördelas över flera enheter på olika nivåer; vilket kan leda till att man i samverkan har möjlighet att pröva regler och strategier utifrån flera perspektiv och tidshorisonter. Nyckeln till att upprätthålla resiliensen ligger också i förståelse om ekosystemens dynamik och kopplingen till vad som sker i samhällssystemet. (Miljövårdsberedningen 2002; Moberg & Hård af Segerstad 2003)

2 METOD

2.1 Fallstudier

Eftersom syftet med denna uppsats är att undersöka hur transformationen mot en ekosystemförvaltning kan ske, där det finns en strävan mot att bilda ett biosfärområde, har två fallstudier genomförts i områden där denna process är i rörelse. Genom fallstudier kan vårt platsbundna förhållande till landskapet blottläggas. Eller med andra ord: *”Places are laboratories of diversity and complexity, mixing social functions and natural processes... The study of places enables us to widen our focus to examine the interrelationships between disciplines and to lengthen our perception of time.”* (Capra 1999).

Fördelarna med metoden är att den (i) ger en bred bild av området samtidigt som djupare analyser kan göras, (ii) uppmärksammar de mänskliga dimensionerna med tydliga kopplingar

till intressenter, samt (iii) är känslig för regionala och kulturella skillnader. Nackdelarna med metoden är att den kan innebära problem med representativitet och reproducering. (Lass & Reusswig 2002) De två fallstudierna i uppsatsen har genomförts genom kvalitativa berättande metoder. För närmare beskrivning se kap. 2.3.

2.2 Val av undersökningsområden

Sveriges för närvarande enda biosfärområde, Torneträsk, uppfyller ej i dagsläget alla de kriterier som ställs på biosfärområden sedan Sevillastrategins införande år 1995. För ett svenskt perspektiv på studien har jag därför istället fått använda mig av två områden i landet som har goda utsikter till, respektive långt gångna planer på att nomineras till biosfärområden. Syftet med att lyfta fram goda exempel i uppsatsen är att de kan fungera som inspiration för andra aktörer i sitt arbete med att utveckla landskapsförvaltning i riktning mot skapandet av ett biosfärområde. De goda exemplen kan även hjälpa oss att förstå vilka faktorer och strategier som är viktiga för att implementera ekosystemansatsen.

Att **Kristianstads Vattenrike** har inkluderats i studien föll sig naturligt då det pågående nomineringsarbetet – som för tillfället befinner sig i sin slutfas – ses som en utgångspunkt för en nationell strategi för hanteringen av biosfärområden. Sedan år 1989 har naturvårdsarbetet vid Ekomuseum Kristianstads Vattenrike bedrivits i ”biosfärisk anda” och under slutet av 1990-talet etablerades mycket goda kontakter med den svenska MAB-kommittén varpå Kristianstads Vattenrike har blivit ett biosfärkandidatområde¹. Tillsammans har de bl.a. initierat arbetet med att få ansökningshandlingen till UNESCO översatt till svenska och diskuterat fram en modell för zonerings i svenska biosfärområden. Representanter från Ekomuseum Kristianstads Vattenrike har dessutom deltagit i ett flertal nationella och internationella möten och studieresor angående biosfärområdenas utveckling. (Magnusson et al. 2003)

Forskare från Centrum för Tvärvetenskaplig Miljöforskning och Systemekologiska institutionen vid Stockholms universitet har genom det FN stödda programmet Millennium Ecosystem Assessment bedrivit forskning i Kristianstads Vattenrike för att t.ex. ta reda på hur ekosystemförvaltningen uppkommit i området samt vilka ekosystemtjänster som landskapet genererar. Forskningen, har skett i nära samarbete med Ekomuseum Kristianstads Vattenrike, och varit till stor hjälp vid min fallstudie i området. (Magnusson et al. 2003)

För tillfället finns det ett intresse av att skapa biosfärområde i flera delar av landet (se mer under kapitel 3.3). Att **Vänerskärgården med Kinnekulle** har inkluderats i studien beror framförallt på att jag har redan etablerade kontaktnät i området. Genom att jag är uppvuxen i Götene kommun och har praktiserat inom projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” har jag tidigare lärt känna personer som arbetar med förvaltning av landskapet och fått en inblick i hur verksamheten bedrivs idag i området. Vänerskärgården med Kinnekulle är i dagsläget dessutom – efter Nedre Dalälven – det biosfärprocessområde² där planerna om att skapa ett biosfärområde kommit längst (M. Thorell muntligt meddelande).

I Vänerskärgården med Kinnekulle har tankar om att bilda ett biosfärområde väckts bland deltagare i det fyraåriga naturvårdsprojekt som pågår på Kinnekulle i Götene kommun sedan år 2002. Intresset av de möjligheter som biosfärområdeskonceptet kan ge, har nyligen även smittat av sig till de (till Götene kommun) angränsande Vänerkommunerna Lidköping och

¹ Begreppet ”biosfärkandidatområde” förklaras närmare under kapitel 3.3.

² Begreppet ”biosfärprocessområde” förklaras närmare under kapitel 3.3.

Mariestad. Från att till en början enbart ha tänkt fokusera på möjligheterna till en ekosystemförvaltning av Kinnekulle och skapandet av ett biosfärområde i dess närmaste omgivning, har jag fått anpassa fallstudien till att inkludera ett större område. Trots att projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” har givits störst utrymme i fallstudien av Vänerskärgården med Kinnekulle, ska slutsatserna av studien kunna komma intressenter i hela området till godo.

2.3 Operativt tillvägagångssätt

En vittomfattande fallstudie bygger på en mångfald av källor som: publicerad litteratur, offentliga dokument, tidigare undersökningar, intervjuer m.m. Varje källa reflekterar den specifika syn på/intresse av området som den person eller grupp av personer ifråga har. Dessa skillnader i förhållande till undersökningsområdet innebär viktiga implikationer vid tolkning, analys och syntes av materialet. (Sian 1999)

Fallstudien i **Kristianstads Vattenrike** har primärt byggts på de artiklar som har producerats av forskare vid Centrum för Tvärvetenskaplig Miljöforskning på Stockholms Universitet. Material som har tagits fram av Ekomuseum Kristianstads Vattenrike (ansökningshandlingar, verksamhetsrapporter, artiklar, hemsida m.m.) ligger även till grund för beskrivningen av förvaltningen i området. Vissa handlingar som finns arkiverade vid Biosfärkandidatkontoret, och ej är offentligt tillgängliga, har använts i studien och går under benämningen ”Biosfärkandidatkontoret Arkiv” i uppsatsen. För viss komplettering har ekomuseichefen och projektledaren Sven-Erik Magnusson, samt informationssekreteraren Karin Magntorn, bidragit med personliga kommentarer. Kommentarererna dokumenterades genom direkta anteckningar på plats vid biosfärkandidatkontoret.

I fallstudien i **Vänerskärgården med Kinnekulle** har artiklar, ansökningshandlingar, aktivitetsrapporter samt en intervju med en av deltagarna i projektledningsgruppen, legat till grund för beskrivningen av projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande”. Den intervjuade personen, Birgitta Gärdefors, valdes ut p.g.a. hennes långvariga erfarenhet av naturvårdsarbetet på Kinnekulle samt för hennes djupa kunskap om den lokala sociala och ekologiska situationen på berget. Den delvis strukturerade intervjun genomfördes för att fylla luckorna i det skriftliga materialets beskrivning av de förändringar som projektet lett till, samt för att få insyn i de tankegångar som finns om biosfärområdeskonceptets användning i området. Intervjun spelades in på ljudband, varifrån citaten direkt har överförts till uppsatsen. För beskrivningen av Mariestads och Lidköpings kommun samt Vänermuseet och Väners vattenvårdsförbund har jag använt material tillgängligt på Internet. Dessutom har jag genom telefonsamtal med fem personer i myndigheterna/organisationerna fått personliga kommentarer som varit viktiga för att komplettera och nyansera framställningen av förvaltningen av landskapet idag. Dessa personer valdes ut genom rekommendationer från olika håll för deras kunskap om den myndighet/organisation de representerar samt för deras intresse och kunskap om biosfärområdeskonceptet. Kommentarererna dokumenterades genom direkta anteckningar. (Kvale 1996)

Flera av källorna i studien är ej allmänt tillgängliga vilket innebär att uppsatsens provbarhet till viss del är begränsad.

3 BIOSFÄROMRÅDEN

3.1 Bakgrund

År 1968 höll UNESCO³ en konferens med namnet ”biosfärkonferensen”, som handlade om hur biologisk mångfald och hållbar utveckling skulle kunna uppnås – trots att dessa två begrepp vid tidpunkten ej var etablerade. Resultatet av konferensen blev bl.a. att forskningsprogrammet ”the Man and Biosphere Programme” (MAB) drogs igång. Sedan dess har MAB varit en viktig del i UNESCOs arbete med att bevara och ta vara på jordens naturresurser, genom att t.ex. fungera som ett forum för både naturvetenskapliga och samhällsvetenskapliga forskare. Utgångspunkten för den forskning som har bedrivits, genom bl.a. de nationella MAB-kommittéer som finns jorden över, är det ömsesidiga samspelet mellan människan och biosfären. (Thorell 1999)

För att praktiskt kunna applicera MAB-forskningen introducerades begreppet biosfärområde⁴ år 1971. Biosfärområdena skulle fungera som en länk mellan forskning och allmänhet och kom sedermera att bli ett redskap för att lokalt kunna implementera de internationella konventionerna om hållbar utveckling och biologisk mångfald. År 1984 upprättades en handlingsplan för biosfärområden, som till stora delar fortfarande är giltig; men sedan konventionen om biologisk mångfald år 1992 (se kap. 4), ändrades avsevärt den kontext vari biosfärområdena verkar. Länken mellan bevarande av den biologiska mångfalden och utvecklingsbehovet i lokala samhällen blev en nyckelaspekt i förvaltningen av biosfärområdena och nya metoder för att involvera lokala aktörer i beslutsprocesser och konfliktlösningar utvecklades. (Thorell 1999; UNESCO 1995)

År 1995 hölls en expertkonferens i Sevilla för att utvärdera erfarenheterna efter implementeringen av 1984 års handlingsplan, samt för att reflektera över biosfärområdenas roll inför 2000-talet. Genom konferensen antogs en gemensam strategi för världsnätverket av biosfärområden kallad ”Sevillastrategin”, som sedan dess styr tillämpningen av biosfärområdeskonceptet. (UNESCO 1995)

3.2 Beskrivning

Biosfärområden är representativa landskapsavsnitt av ekosystem som kan omfatta både land och vattenmiljöer. De idag 440 stycken internationellt utpekade biosfärområdena bildar tillsammans ett världsomspännande nätverk (The World Network of Biosphere Reserves) och är spridda i 97 länder. Nätverket bildar ett redskap för bevarandet av biologisk mångfald samt ett uthålligt användande av dess komponenter, och bidrar därför till att uppfylla målen för bl.a. konventionen om biologisk mångfald (se kap. 4) och Agenda 21. Att ingå i The World Network of Biosphere Reserves ger möjligheter till att skapa samarbete och utbyta goda idéer om hur hållbar utveckling kan uppnås i praktiken. (Svenska MAB-kommittén 2002)

Följande tre funktioner är grundläggande för att biosfärområdena ska kunna utveckla och demonstrera bevarande och hållbar utveckling på regional nivå:

³ UNESCO (United Nations Educational Scientific and Cultural Organisation) är FN:s organ för utbildning, vetenskap, kultur och massmedier. En av UNESCOs uppgifter är att främja vetenskaplig forskning och medverka till att upprätta vetenskapliga nätverk. (Thorell 1999)

⁴ Begreppet biosfärområde heter på engelska Biosphere Reserve (biosfärreservat). Att man i de Nordiska länderna har tagit efterleden –område istället för –reservat beror på att det senare lätt kan missuppfattas som att nya inskränkningar i markanvändningen innefattas i begreppet, vilket här ej är fallet. (Thorell 1999)

1. **Bevarandefunktionen** - att bidra till bevarande av landskap, ekosystem, arter och genetisk variation. Både biologiskt och kulturellt betingade värden skall bevaras och utvecklas.
2. **Utvecklingsfunktionen** - att bidra till ekonomisk och mänsklig utveckling som är socialt, kulturellt och ekonomiskt hållbar.
3. **Logistikfunktionen** - att bidra med hjälp till forskning, miljöövervakning, utbildning och informationsutbyte omfattande lokala, nationella och globala frågor om bevarande och utveckling. (Svenska MAB-kommittén 2002)

För att praktiskt kunna inkludera dessa tre funktioner ska en zonindelning⁵ upprättas i varje biosfärområde. Zonindelningen är praktiskt tillämpad på många olika sätt i verkligheten – för att kunna ge rum för geografiska skillnader och lokala behov – men bygger på följande tre zoner:

- **Kärnområden**, där det främsta syftet är att bevara känsliga och värdefulla arter och naturtyper.
- **Buffertzoner**, där naturvård ska prioriteras för att förstärka värdena och utvecklingsmöjligheterna i kärnområdet.
- **Utvecklingsområde**, där hållbar utveckling är främsta målet. (Magnusson et al. 2004; UNESCO 2000)

Inneboende i biosfärområdeskonceptet finns alltså idéer om både bevarande och förändring. Zonindelningen innebär dock ej att enbart en av dessa två aspekter blir rådande i de olika zonerna, utan ska snarare ses som ett ”redskap för prioritering och skapande av resurser för att tillsammans med lokalbefolkningen, finansierare m.fl. försöka avvärja hot och utveckla värdena i kärnområden och buffertzoner” (Magnusson et al. 2004).

3.3 Hållbar utveckling i praktiken

Trots att biosfärområdeskonceptet har funnits relativt länge som ett verktyg för hållbar utveckling, har det i liten utsträckning blivit använt i de nordiska länderna – till skillnad från exempelvis Tyskland, Spanien och Frankrike. Erfarenheterna från de två finländska biosfärområdena – Norra Karelen och Skärgårdsområdet – visar emellertid att konceptet kan ge en stabil grund, och vara ett mångsidigt verktyg, för att hantera landskapliga förändringar även i vår del av världen. Norge och Island har för närvarande inga aktiva biosfärområden och på Grönland och i Sverige har MAB-programmet fram tills nyligen varit kopplat miljöforskning i arktiska områden där de mänskliga dimensionerna har haft en liten roll i utformningen av biosfärområdet. (NordMAB 2003)

I Sverige (liksom i Norge) har emellertid lokala aktörer runt om i landet börjat uppmärksamma fördelarna med konceptet och tagit egna initiativ mot bildandet av biosfärområden (NordMAB 2003). Bland annat är Kristianstads Vattenrike, Nedre Dalälven, Vänerskärgården med Kinnekulle, Finnskogen i Värmland, Östra Götalands skärgård samt Nationalstadsparken i Stockholm exempel på områden där den lokala processen mot bildandet av biosfärområde har påbörjats. Denna utveckling ligger väl i fas med de kriterier som i och med Sevillastrategin gäller för biosfärområden, där följande har slagits fast: ”*Organisationen ska vara sådan att offentliga myndigheter, lokalsamhällen och privata intressen kan samverka*

⁵ I det blivande biosfärområdet Kristianstads Vattenrike, där en svensk modell för zonindelning i biosfärområden har arbetats fram, består (i) kärnområdena av redan befintliga skydd i form av naturreservat, naturvårdsområden samt Natura 2000-områden; (ii) buffertzonerna av existerande internationella våtmarksområden, riksintresse för naturvård samt strandskyddsområden och (iii) utvecklingsområdet av resterande områden i biosfärområdet. (Magnusson et al. 2004)

i utformningen av biosfärområdet och i det löpande arbetet.” (Thorell 1999; M. Thorell muntligt meddelande).

Det är UNESCO som beslutar om ett område ska få kallas biosfärområde och ingå i The World Network of Biosphere Reserves. Detta sker efter att de nationella MAB-kommittéerna har godkänt respektive område. Denna nominering kräver omfattande förberedelser som kan ta flera år i anspråk, då en mängd uppgifter ska sammanställas i en ansökningshandling. För att kunna skilja de svenska områdena åt – där den lokala processen mot bildandet av ett biosfärområde har startat – har begreppen biosfärprocessområde samt biosfärkandidatområde föreslagits. **Biosfärprocessområde** är ett område där de lokala aktörerna har ”fått upp ögonen” för biosfärområdeskonceptet och börjat fundera i banorna att skapa ett biosfärområde. **Biosfärkandidatområde** är ett område där biosfärområdeskonceptet har anammats i verksamheten och ett ansökningsarbete har initierats. (Thorell 1999: M. Thorell muntligt meddelande)

Ett område som väl har godkänts av UNESCO ska uppfylla de krav som ställs på biosfärområdena enligt Sevillastrategin; arbetssätten varierar dock kraftigt mellan olika biosfärområden då de ska anpassas efter de lokala förutsättningarna och behoven. Ett grundläggande krav är dock att det ska finnas minst en koordinator för verksamheten i området. Koordinatören bör ha ett gemensamt och gränsöverskridande uppdrag från de ingående intressenterna – som i Sverige kan vara kommun, länsstyrelse, markägare, näringsidkare och intresseföreningar. (Svenska MAB-kommittén 2002)

Till biosfärområden ska även forskning och skolverksamhet kopplas för att kunna utveckla och sprida kunskap om området och den verksamhet som däri bedrivs. I allmänhet finns ett biosfärcenter strategiskt placerat i landskapet där organisationen har sina arbetslokaler och där det även brukar finnas utställningar, turistinformation, samlingshall m.m. (Magnusson & Magntorn 2004)

4 EKOSYSTEMANSATSEN

Vid konventionen om biologisk mångfald år 1992, enades de deltagande parterna om att bedriva naturvårdsarbetet i respektive land utifrån ett ekosystemperspektiv. Konventionen, vartill närmare 190 länder i dagsläget har anslutit sig, trädde i kraft i december år 1993. Dess flexibla struktur ger dock stort nationellt handlingsutrymme; snarare än att fungera som regelverk har konventionen en betydelsefull roll som samordnare och katalysator för nationella, regionala och lokala processer. (Naturvårdsverket 2004)

Konventionens tre övergripande mål – att *bevara* biologisk mångfald, att *nyttja* dessa beståndsdelar på ett hållbart sätt, samt att *rättvist fördela* den nytta som uppstår vid nyttjandet av genetiska resurser – får genom ekosystemansatsen sitt primära ramverk för att kunna genomföras. Med ekosystemansatsen menas att den biologiska mångfalden sätts i ett landskapsperspektiv, och där insatserna i första hand inte riktas mot art- eller genetisk nivå, utan snarare kopplas mot ekonomiska och sociala faktorer. (Secretariat of the CBD 2002a)

Ekosystemansatsen (som i sin operativa form kallas för ekosystembaserad förvaltning eller ekosystemförvaltning) ger en strategi för en hållbar förvaltning av landskap, och kan om den används på ett lyckat sätt bidra till att konventionens tre mål infrias. Viktigt att poängtera är att ekosystemansatsen tydligt betonar människans betydelse för många ekosystem, samt att det inte finns ett enda sätt implementera ekosystemansatsen på, då förvaltning av landskap är

en komplex och föränderlig process. Istället krävs det att respektive område får utgöra utgångspunkten för hur man bäst kan bedriva naturvårdsarbetet utifrån en ekosystemansats och på så sätt nå målen för konventionen om biologisk mångfald. (Secretariat of the CBD 2002a)

För att lyckas utveckla en ekosystembaserad förvaltning av landskapet har följande fem punkter föreslagits som operativa vägledare:

- A) *Focus on the functional relationships and processes within ecosystems.*
- B) *Promote the fair and equitable access to the benefits derived from the functions of biological diversity in ecosystems and from the use of its components.*
- C) *Use adaptive management practices.*
- D) *Carry out management actions at the scale appropriate for the issue being addressed, with decentralization to lowest level, as appropriate.*
- E) *Ensure intersectoral cooperation.* (UNESCO 2000)

Det underförstådda målet med en förvaltning som baseras på ekosystemansatsen är emellertid enligt Imperial (1999b) *”to improve resource management by changing institutional arrangements and improving coordination between the organizations (public, private, and nonprofit) that comprise interorganizational networks”*. Således är ett förbättrat samarbete mellan de organisationer, myndigheter och företag som påverkar landskapet, kärnan i utvecklingen av en förvaltning som utgår från ekosystemansatsen strategier. För att främja samverkan är det ofta ej nödvändigt – eller ens lämpligt – att skapa helt nya institutioner, utan istället krävs en omorganisation av rådande strukturer (Danter et al. 2000, Olsson et al. 2004). En analys av dessa processer kan ge svaren på vilka de kritiska faktorerna och strategierna är samt ge input till organisationer där det finns en vilja att implementera ekosystemansatsen.

Den filosofi och de åtgärder som associeras med ekosystemansatsen har många tydliga beröringspunkter med MAB-programmet och biosfärområdeskonceptet. Biosfärområden är – genom att de ska fungera som goda modellområden världen runt – betydelsefulla i ekosystemansatsens globala implementering och utveckling. Till exempel är världsnätverket av biosfärområden ett bra verktyg för att involvera människor i att bevara biologisk mångfald. (UNESCO 2000) I informationsbladet *”Biosfärområden – Hållbar utveckling i praktiken”*, som har getts ut av svenska MAB-kommittén, nämns det t.ex. att: *”Världsnätverket av biosfärområden bidrar med några av de bästa konkreta exemplen på ekosystemansatsen...”*

5 KRISTIANSTADS VATTENRIKE

5.1 Beskrivning av undersökningsområdet

Staden Kristianstad i Skåne län – som grundades år 1614 av den danske kungen Christian IV – omringas av Sveriges största arealer hävdade inlandsstrandängar samt ett låglänt och flackt jordbrukslandskap. Den geografiska avgränsningen för det definierade området Kristianstads Vattenrike är Helgeåns nedre avrinningsområde och de kustnära delarna av Hanöbukten. Ån är områdets pulsåder, som i dess nedersta 3.5 milen till havet ger förutsättningar för variationsrika vatten- och landmiljöer samt en mycket stor artrikedom. Kristianstads Vattenrike hyser dessutom ett geomorfologiskt varierat landskap; den bördiga Kristianstadsslätten som är underlagrad av sedimentära bergarter avbryts i norr av kuperade urbergsrester och mot söder och sydväst av horstarna Linderödsåsen och Nävlingeåsen. Från den runt slätten högre belägna terrängen, rinner flera större och mindre vattendrag ut i Helgeån, som norr och söder om staden Kristianstad utvidgar sig i de två större grunda sjöarna Araslövssjön och Hammarsjön. (Se fig. 1) (Magnusson et al. 2004)

Att renässansstaden Kristianstad placerades i det vidsträckta vattenrika landskapet berodde på att det gav människorna i staden bra skydd. Våtmarksområdet gav även rikligt med värdefulla fodermarker som i de centrala delarna kontinuerligt har hävdats i nära tusen år. Eftersom strandängarna årligen översvämmas av Helgeåns fluktuerande vatten, försåg de traktens bönder med näringsrikt hö som användes till foder åt djuren vintertid. Den – till vattendragets hydrologiska dynamik – regimanpassade hävden, har lett till att stora kulturhistoriska och ekologiska värden utvecklats i området. Trots människans långa nyttjande av våtmarkerna kring Helge å, förblev vattensystemet relativt opåverkat ända fram till och med 1600-talet. Sedan 1700-talet har emellertid vattenståndet i omgångar sänkts för att vinna nya landområden, och i och med jordbrukets rationalisering har slättermarkerna till stor del omförts till betes- eller åkermark. (Magnusson et al. 2004; Olsson et al. 2004)

Det ökande trycket på våtmarkslandskapet i Kristianstads Vattenrike började uppmärksammas under senare delen av 1900-talet. År 1975 inrättades ett Ramsarområde utmed 35 kilometer av Helgeåns sträckning (se fig. 1) som ett försök att säkra de värden som var kopplade till vattnet. Trots detta reducerades flera fågelpopulationer i området som en följd av försämrade vattenmiljöer och en minskad hävd av de översvämmade strandängarna. Som en respons på den negativa trenden – som befarades kunna leda till en ekologisk kris – började några nyckelpersoner i området utveckla nätverk mellan berörda individer och organisationer. Detta kom sedermera att leda till upprättandet av Ekomuseum Kristianstads Vattenrike och början till en ekosystembaserad förvaltning av våtmarkslandskapet i området. (Olsson et al. opublicerat manuskript)

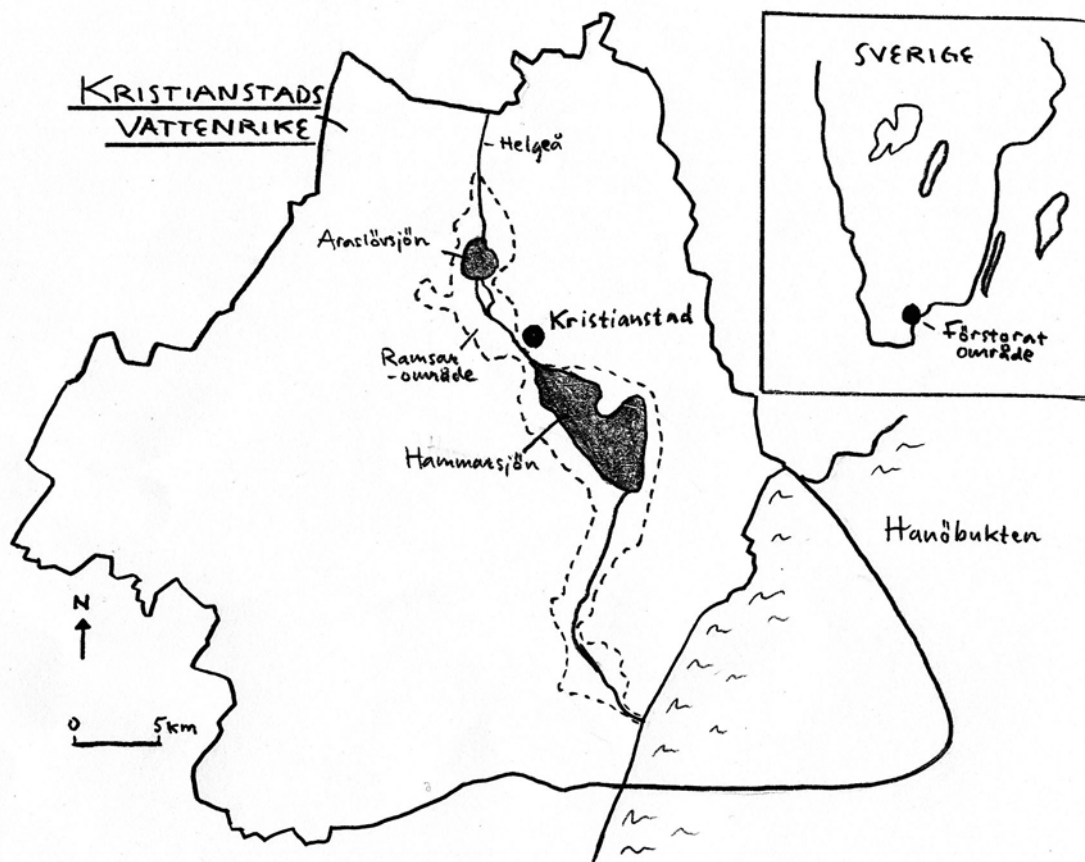

Fig. 1. Karta över det avgränsade området Kristianstads Vattenrike, där Helgeån samt Araslövssjön och Hammarsjön ligger inom det streckade Ramsarområdet.

5.2 Ekomuseum Kristianstads Vattenrike

Ekomuseum Kristianstads Vattenrike (EKV) har vid flera tillfällen undersökts av forskare på Centrum för Tvärvetenskaplig Miljöforskning och Systemekologiska institutionen vid Stockholms Universitet. De genomförda studierna, som ingår i det FN stödda programmet Millennium Ecosystem Assessment, har bl.a. haft som mål att utreda hur ekosystemförvaltningen har uppkommit i området.

Följande kapitel har inspirerats av flera av dessa studier. I artikeln ”*Social-Ecological Transformations for Ecosystem Management: The Development of Adaptive Co-management of a Wetland Landscape in Southern Sweden*” (Olsson et al. 2004), beskrivs hur implementeringen av ekosystemansatsen har genomförts i området. I texten om EKV nedan beskrivs de faser som författarna till artikeln identifierat i transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning av Kristianstads Vattenrike:

- 1) *Preparing the system for change*,
som även inkluderar faserna:
 - *Building ecological knowledge*
 - *Developing social networks*
 - *Providing vision and goals in a comprehensive framework*
- 2) *Using a window-of-opportunity*
- 3) *Building resilience of the desired state after inception*

Efter en kronologisk beskrivning av fas 1 (kap. 5.2.1) och fas 2 (kap. 5.2.2), kommer ekosystemansatsens fem operativa vägledare (se sid. 9) att sättas i förhållande till arbetet vid EKV då organisationen blivit permanent och arbetet med att bygga resiliens tagit fart (kap. 5.2.3).

5.2.1 Förberedande förändringar

Trots inrättande av naturreservat, restaureringar av sjöar samt att stora delar av vattendraget Helge å utsågs till ett Ramsarområde, ökade oron under 1980-talet över att ekologiska värden runt Kristianstad höll på att försvinna. År 1986 startades ett kulturminnesvårdsprogram, i samarbete mellan kommunen och Kristianstads Länsmuseum, som bl.a. syftade till att identifiera områden som behövde skyddas. Idén att skapa Ekomuseum Kristianstads Vattenrike föddes under detta program då initiativpersonen till verksamheten, Sven-Erik Magnusson (SEM), arbetade med inventeringar av ängs- och hagmarker och samtidigt blev inspirerad av andra ekomuseer i Europa. (Olsson et al. 2004)

När kulturminnesvårdsprogrammet var färdigt år 1989 initierades en inventering av strandängarna och deras hävdstatus, som kallades för ”markhävdkartering”. Enligt SEM genererade markhävdkarteringen kunskap som var nödvändig för att kunna förbättra förvaltningsmetoderna av våtmarkslandskapet runt nedre Helgeån. (Olsson et al. 2004)

SEM var tidigt klart medveten om att de aktörer, som var involverade i olika organisationer och projekt med anknytning till våtmarkslandskapet, behövde samlas under ett koncept. Begreppet ”*Vattenrike*” – som myntades av Carl Fries, då han i Turistföreningens årsbok från år 1958 skriver om sin resa genom Helgeådalen – lyftes fram utav SEM för att betona attitydförändringen till våtmarkslandskapet och skapa en gemensam identitet och ett gemensamt arbetsområde. Konceptet ”*Ekomuseum*” hade potential att bli ett mångsidigt

redskap för att sprida kunskap om, och koordinera projekt i Kristianstads Vattenrike.⁶ (Biosfärkandidatkontoret Arkiv, Miljövårdsberedningen 2002)

Sedan lång tid hade en mängd verksamheter pågått i anslutning till Helgeåns nedre vattensystem, men det fanns ett tydlig önskan om en bättre samverkan i området (Biosfärkandidatkontoret Arkiv). Genom enskilda möten med nyckelpersoner som hade kopplingar till Kristianstads Vattenrike lyckades SEM fånga intresse för sin idé att skapa EKV och bl.a. sammanföra fem personer i en referensgrupp (Olsson et al. 2004). Syftet med att, i ett initialt skede, börja bygga nätverk var att *”samlar representanter... som tidigare inte träffats i något gemensamt forum. Tidigare var det ofta så att man inte hade kontakt med varandra annat än när man var på kollisionskurs och i värsta fall skedde detta då via tidningarnas insändarsidor. Att kunna samla fritidsfiskare, fågelskådare, båtfolk, lantbrukare, kommunala tjänstemän och representanter från länsstyrelsen mfl för att identifiera gemensamma intressen, men även konstruktivt kunna diskutera meningsskiljaktigheter visade sig vara mycket värdefullt.”* (Magnusson et al. 2002)

5.2.2 Projekt Kristianstads Vattenrike

Behovet av en organisation som, genom ett samlat grepp på området, skulle kunna klara av att koordinera projekt i Kristianstads Vattenrike blev allt större. I det projektförslag som SEM skrev år 1988 nämns bl.a. följande: *”Att satsa på ett EKOMUSEUM bör aldrig ha varit så angeläget och legat så bra i tiden som just nu.”* (Biosfärkandidatkontoret Arkiv)

Då två kommunala politiker fick upp ögonen för hoten mot värdena i landskapet och de ekosystemtjänster som våtmarkerna kunde ge, började processen ta fart mot ett förändrat synsätt och förhållningssätt till våtmarkslandskapet. Denna period – då möjligheterna att dra igång en verksamhet kring ekomuseet var extra gynnsamma – har utav Olsson et al. beskrivits som ett *”formativt moment”*⁷. Troligen var möjligheterna till förändring, som framförallt hängde samman med politiska och sociala faktorer, öppet under en väldigt kort period under slutet av 80-talet. Om initiativtagarna till EKV ej tagit chansen att under denna kritiska tidpunkt, påbörja arbetet kring Ekomuseeverksamheten hade transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning av Kristianstads Vattenrike förmodligen tagit andra vägar. (Olsson et al. 2004)

Våren 1989 startades, med stöd från kommunstyrelsen, ett projekt som döptes till Kristianstads Vattenrike. Målet med projektet var:

- Att bevara de ekologiska värdena
- Att återskapa värden som försvunnit
- Att se vattnet i regionen som en resurs.
– Vattensjuka marker är vattenrika – (Biosfärkandidatkontoret Arkiv)

SEM var vid projektstarten fortfarande anställd på sin gamla arbetsplats, Kristianstads Länsmuseum, dit även projektet till en början hade tydliga kopplingar. Då idén emellertid ej

⁶ Det samlade konceptet *Ekomuseum Kristianstads Vattenrike* hade redan vid starten kommit att innefatta den organisatoriska verksamheten, det omgivande landskapet samt museerna och anläggningarna i landskapet. I och med de pågående förändringarna i verksamheten har begreppet emellertid fått en smalare betydelse (K. Magntorn muntligt meddelande). Fortsättningsvis i uppsatsen kommer begreppet *Ekomuseum Kristianstads Vattenrike* enbart att syfta på den förvaltande organisationen i området.

⁷ Begreppet *”formativt moment”* betyder ungefär att ett lämpligt tillfälle för förändring skapats, där flera faktorer bidrar till möjligheterna för förändring. På engelska kallas begreppet för ett *”window-of-opportunity”*.

fick stöd från museestyrelsen ledde det till att projektet Kristianstads Vattenrike istället initierades av kommunstyrelsen, och att EKV sedermera kom att bli en del av den kommunala organisationen. (Hahn et al. 2003)

I efterhand har SEM sett tydliga fördelar att samarbeta med Kristianstads kommun: *"...becoming part of the municipality organization was better for the EKV project since the municipality is a major landowner in the area. The County Museum neither owns land nor have the broad competencies or economic resources important for implementing a project like the EKV that a municipality can provide."* (Olsson et al. 2004). Att EKV bedrevs som ett projekt under de två första åren berodde, enligt SEM, på att: *"Kommunen ville känna av om verksamheten var bärkraftig och om andra var intresserade av att stödja verksamheten."* (S-E. Magnusson muntligt meddelande).

Diskussioner med sponsorer och samarbetspartners skedde individuellt för att på så sätt kunna bygga upp förtroende och presentera den del av projektet som låg i deras specifika intresse. Exempelvis var kommunstyrelsen intresserad av att ge kommunen ett nytt marknadsvärde och "sätta Kristianstad på kartan", Länsstyrelsen var intresserad av naturskydd och regional utveckling och Världsnaturfonden var intresserad av att stödja projekt med avsikt att öka den biologiska mångfalden i våtmarkslandskapet. Med finansiella resurser kunde arbetet med att initiera och koordinera projekt i Kristianstads Vattenrike startas och transformationen mot en ekosystemförvaltning träda in i en ny fas. (Olsson et al. 2004)

5.2.3. Bygga resiliens efter implementering

Ny forskning (The Resilience Alliance: www.resalliance.org) tyder på att vi måste öka ekosystemens och samhällenas resiliens för att kunna hantera globala miljö- och landskapsförändringar. Folke et al. (2003) skriver att: *"building and maintaining resilience of desired ecosystem states may be the most pragmatic and effective way to manage ecosystems in the face of increasingly human driven environment disturbances across scales from local to global level"*. Eller med andra ord – förbättrar vi resiliensen ökar vi möjligheterna för vår egen utveckling, valfrihet och välfärd.

I den kommande framställning av hur resiliensen har främjats i Kristianstads Vattenrike – efter att en ekosystembaserad förvaltning av området kommit igång – har ekosystemansatsens fem operativa vägledare (se sid. 9) använts som grund. Under nedanstående rubriker kopplas med andra ord de faktorer och strategier, som jag i mina studier har funnit ha tydliga kopplingar till ekosystemansatsens tillämpning.

Fokus på funktionella relationer och processer i Kristianstads Vattenrike (vägledare A)

Att förvalta ett ekosystem ställer bl.a. stora krav på kunskap om de komponenter, relationer och processer som är med och formar landskapet, samt ett väl fungerande informationsflöde mellan aktörer. En förbättrad kunskap om ekosystem behövs för att kunna förstå: (i) effekterna av en minskad biologisk mångfald och en ökad fragmentering av landskapet, (ii) de underliggande orsakerna till försämringen av ekosystemen, och (iii) beslutsgrunderna för biologisk mångfald i förvaltningen. (Secretariat of the CBD 2002b)

Som ett led i att bygga upp kunskapsnivån har ett stort antal inventeringar utförts i Kristianstads Vattenrike. Den markhävdkartering som förekom skapandet av EKV, gav information om den aktuella utbredningen och användningen av våtmarkslandskapet samt habitat för unik flora och fauna. Markhävdkarteringen hjälpte även till att definiera och prioritera områden där det fanns behov av en förbättrad markanvändning. (Olsson et al. 2004)

En uppdatering av markhävdkarteringen gjordes år 1996, då behovet av en uppföljning av verksamheten hade vuxit fram och de gamla skötselavtalen ersatts av ett bidragssystem i och med inträdet i EU. Den visade att de stora resurser som hade lagts ned på att restaurera igenväxande områden och på att förbättra hävdstatusen på många strandängar gett resultat; år 1989 fanns t.ex. 1222 ha hävdad strandäng i området jämfört med 1416 ha år 1996. (Wendt-Rasch & Cronert 1996)

År 1990 togs det fram ett förslag till en plan för Kristianstads Vattenrike: ”*Våtmarksområdet utmed nedre Helgeån – från Torsebro till have*”. Planen har ej klubbats i kommunen eller fått någon juridisk legitimitet, men ändå till stor del utgjort en grund för exempelvis miljöskyddande åtgärder samt rekreation, turism, utbildnings- och informationsverksamheter inom EKV (S-E. Magnusson muntligt meddelande). Syftet med planen var att diskutera möjligheterna att ”*bedriva annan verksamhet som gör anspråk på våtmarksområdet och som ofta är beroende av att dess natur- och miljökvatitéer bibehålles*”. (Cronert 1991)

Olika biologiska inventeringar, som ofta är ideellt gjorda, har genomförts i Kristianstads Vattenrike. Exempelvis har arter som gullstånds, flodpärlmussla, strandpadda, gädda, fladdermus, trollslända och en mängd fåglar regelbundet inventerats, samt miljöer som skogsängs- hag- och våtmark (Magnusson et al. 2004). Resultaten från inventeringarna har använts i dialogen och samarbetet med olika intressenter i området och även bidragit till att ändra värderingar, bygga förtroende och underlätta konfliktlösningar (Hahn et al. 2003).

Biologiska inventeringar kan ge unik information om lokala förhållanden och landskapets dynamik, men bör med fördel kompletteras med inventeringar av ett områdes sociala aspekter för att komplettera bilden. I en nyligen utförd studie, av forskare på Stockholm universitet, har förvaltning och markägare, med beröringar till två projekt i EKV, inventerats med syftet att bidra till en förbättrad ekosystemförvaltning i Kristianstads Vattenrike. I inventeringen står följande: ”*Designing ecosystem management based on social-ecological inventories has the potential of improving the management system and thereby strengthening the capacity of actors to sustain ecosystem services.*” (Schultz et al. opublicerat manuskript)

Främjande av tillgången till de ekosystemtjänster som Kristianstads Vattenrike kan ge (vägledare B)

En rik biologisk mångfald är en resurs som på många olika sätt kan komma människan till godo. EKV har sedan starten jobbat aktivt med att tillgängliggöra de ekosystemtjänster som Kristianstads Vattenrike kan erbjuda lokala entreprenörer och allmänheten. De största arbetsinsatserna har skett i Ramsarområdet (se fig. 1) men även i anslutning till de mindre vattendragen (Magnusson et al. 2004). Verksamheten har bl.a. bedrivits genom klart definierade underprojekt (idag runt 20 stycken), med avsikt att främja biologisk mångfald och hållbar utveckling.

Ett exempel på hur EKV har skapat ekonomiska incitament för att främja biologisk mångfald är projektet ”Våtmarksgräs på strandängar”. Med stöd från det lokala investeringsprogrammet för hållbar utveckling (LIP) och Svenska Världsnaturfonden, har EKV under flera år aktivt kunnat samarbeta med ett lokalt lantbruksföretag som äger strandängsmark i Kristianstads Vattenrike. Företaget har därigenom getts möjlighet att investera i och utprova teknik för att utveckla slåttern och restaurera delar av de ofta översvämmade markerna. Genom sitt väletablerade kontaktnät har EKV, utöver att finna sponsorer till projektet, kunnat bistå med kunskap om lämpliga hävdformer och slätterängshöets fodervärde. Effekterna av samarbetet

har lett till att avsättningen av höet har ökat och i allt större utsträckning kunnat användas som hästfoder. Projektet har även inneburit att mer personal har kunnat anställas vid företaget som, med projektstöd från EU för restaurering av betes- och slättermarker, fått en ekonomisk bas för att öppna upp stora arealer igenväxande strandängsmarker. (Magnusson et al. 2003, 2004)

EKV har även arbetat aktivt med att göra våtmarkslandskapet tillgängligt för besökare och lokalbefolkning, samt att uppmärksamma dem på de värden som finns i Kristianstads Vattenrike. 13 stycken ekomuseer (informationsanläggningar utomhus), 10 stycken fågeltorn och flera kilometer med spångade leder hjälper idag till att attrahera mellan 150 000 till 200 000 besökare vart år till det som tidigare betraktades som värdelös sumpmark. (Magnusson et al. 2004)

Flexibel förvaltning genom EKV (vägledare C)

I EKV har en flexibel nätverksorganisation byggts upp där nyckelpersoner och projekt, på olika nivåer, har kunnat samlas under ett tak. När EKV implementerades delades organisationen in i de fem sektionerna: 1) Naturvård 2) Kulturmiljövård 3) Miljöskydd och produktion 4) Turism och rekreation 5) Utbildning och pedagogik (Biosfärkandidatkontoret Arkiv). Strategin med att dela in verksamheten i ovanstående sektioner var att identifiera de olika värden och intressen som var kopplade till Kristianstads Vattenrike, så att representanter med kopplingar till jordbruk, rekreation, turism och kulturarv skulle kunna arbeta gemensamt för att nå sina egna mål. Ekomuseet blev den sammanknyttande enheten, vartill arbetet i dessa sektioner har kunnat knytas och konkretiseras. (Hahn et al. 2003)

Som tidigare har nämnts kom EKV att bli en del av den kommunala organisationen. Men till skillnad från normala kommunala förvaltningsenheter finns det ingen lag som bestämmer över arbetet i EKV, som därigenom ej heller har mandat att se till att lagar efterlevs. Verktygen för att få till stånd förändring har istället varit att kommunicera vetenskaplig information samt att bygga förtroende och främja entusiasm. Detta har gett EKV en ovanligt fri ställning, men innebär också en större sårbarhet. Sedan projekt Kristianstads Vattenrike drogs igång har det vid flera tillfällen varit på tal att underordna verksamheten vid EKV i den vanliga kommunala förvaltningen. Enligt SEM skulle dock detta innebära en minskad flexibilitet: *”It’s better if we can continue to choose, from what is adequate for each specific project, which of the administration directors or external stakeholders to contact and cooperate with.”* (Hahn et al. 2003)

Senare forskning (Imperial 1999a, 1999b; Olsson et al. 2004) har visat att en storskalig och centraliserad förvaltningsenhet inte kan ha samma kapacitet att svara på förändring som en ”polycentrisk” enhet där beslutsfattandet finns på flera enheter och på olika nivåer. En organisation där många är inblandade i dess utformning, kan enligt Imperial (1999b) *”improve[s] the prospect of resolving complex problems. It can encourage innovation and experimentation by allowing individuals and organizations to explore different ideas about problem solving.”* Genom alla de projekt, som genomförs tillsammans med externa partners och knyts samman i EKV, har en arena för gemensamt lärande och konfliktlösning skapats i Kristianstads Vattenrike (Hahn et al. 2003).

Lokal samverkan genom EKV (vägledare D)

Redan år 1989, då EKV presenterades för allmänheten vid en presskonferens och projektet Kristianstads Vattenrike startades, betonades vikten av samverkan i området. Sedan dess har lokal samverkan varit en av grundpelarna i verksamheten och en av grundförutsättningarna för förändring. (Magnusson et al. 2002)

För att lyckas få människor att aktivt medverka i organisationen krävdes det att alla parter såg nyttan i de nätverk och projekt som koordinerades i EKV. Antalet delaktiga i de samverkansprojekt som bedrivits inom ramen för EKV varierar mycket. ”Många gånger tänker man kanske på samverkan som något som berör ganska många i en bygd t.ex en by, organisation eller liknande. Men väl så viktigt är att ta fasta på enskilda initiativ och försöka driva projekt tillsammans med kanske endast en person eller familj och sedan på sikt länka samman detta med ytterligare samverkansparter.” (Magnusson et al. 2002)

Genom att studera några av projekten i EKV har Hahn et al. (2003) sett att följande fyra strategier har varit viktiga i arbetet med att främja samverkan i verksamheten:

- 1) *careful selection of what individuals are invited to a project*
- 2) *communicating scientific knowledge for preference formation*
- 3) *confidence building across knowledge systems*
- 4) *securing victories by formalizing collaboration*

Istället för att bjuda in en mängd olika människor till de möten som i ett tidigt skede hålls inför olika projekt, har EKV:s strategi istället varit att välja ut några få nyckelpersoner för att påbörja ett samarbete med. Genom detta tillvägagångssätt har ett nära förtroende byggts upp som i sin tur har fått positiva spinoffeffekter när fler personer har blivit involverade. (Hahn et al. 2003)

Med hjälp av vetenskapliga rapporter (se vägledare A) har information om de åtgärder som krävs för respektive projekt kunnat förmedlas. De nya ekologiska kunskaperna och insikterna har genom Ekomuseum Kristianstads Vattenrike bidragit till att ändra värderingar bland olika intressenter samt främja konfliktlösning. (Hahn et al. 2003)

De skillnader i värderingar och åsikter som finns bland lokala aktörer (t.ex. angående jakt) har till viss del överbryggats genom EKV, som har förmågan att genom personliga kontakter förmedla gemensamma intressen och starta projekt tillsammans. Markägare och brukare i Kristianstads Vattenrike har under åren fått ett stort förtroende för EKV:s stab som, trots att de tillhör den kommunala förvaltningen, ”sitter de i samma båt” som de lokala aktörerna och har en gemensam strävan med dem. Eftersom de utarbetade nätverken involverar ett urval av aktörer med olika bakgrund (forskare, markägare, tjänstemän m.fl.) har den vetenskapliga kunskapen kunnat kombineras med andra kunskapssystem, vilket bl.a. har ökat möjligheterna att kunna svara på förändring. (Hahn et al 2003; Olsson et al. 2004)

För att kunna säkerställa de framgångar som projekten i EKV resulterat i, är nationella lagar och kommunala planer rörande naturvård viktiga instrument. De naturreservat som t.ex. har skapats i våtmarksområdena har emellertid varit en källa till konflikter, då åsikterna om det skydd som de innebär har skiljt sig åt mellan markägare och personal vid länsstyrelsen. Som exempel ledde förhandlingarna om att inrätta ett reservat i Rinkaby-Horna Ängar, till en konsensus att det i vissa delar av området skapades ett bestående områdesskydd medan det i andra delar upprättades frivilliga avtal. (Hahn et al. 2003)

Samarbete mellan sektorer genom EKV (vägledare E)

Som kapitlet ovan visar har projekten som koordineras och befrämjas av EKV till stor del varit beroende de lokala aktörernas delaktighet. De unika nätverk som kontinuerligt har byggts upp till varje projekt, har dessutom kopplat representanter från olika nivåer (från lokal till internationell nivå) och en mängd olika intressesfärer (markägare, div.

intresseorganisationer, myndigheter, företag, högskolor och universitet m.fl.). (Olsson et al. 2004)

Sven-Erik Magnusson förklarade, vid ett möte som Miljövårdsberedningen hade om resiliens och sårbarhet år 2002, att dessa nätverk ger *”ett flöde av kunskap, erfarenheter, som går uppåt, neråt och som vi också kopplar horisontellt mellan olika aktörer på olika sätt. Vår uppgift är att vara katalysatorn – sammankopplaren – som får det att flöda och fungera”*. (Miljövårdsberedningen 2002)

Den informellt sammansatta referensgruppen som bildades i början på 1990-talet (se kap. 5.2.1), ersattes år 1997 av Samrådsgruppen för Naturvård i Kristianstads Vattenrike då bl.a. den lokala representationen utökades (Magnusson et al. 2002). Samrådsgruppen – som för närvarande innefattar ca 25 personer – representerar den mest institutionaliserade formen av samverkan mellan sektorer i EKV, men besitter ingen formell makt att ta beslut. Den kan emellertid med sin breda förankring tidigt identifiera konflikter samt ge rekommendationer och förslag till förändring. (Hahn et al. 2003; Biosfärkandidatkontoret Arkiv)

5.3 Biosfärkandidatområdet Kristianstads Vattenrike

Redan från början genomfördes arbetet vid EKV i *”biosfärisk anda”*, då SEM hade en strategi som medvetet gick i linje med de tankegångar som genomsyrar biosfärområden. I beskrivningen av projektet Kristianstads Vattenrike nämns bl.a. att *”Målsättningen är att arbeta med ett skyddsvärt kärnområde och ett produktivt omland enligt Unescos modell för biosfärområden”* (Biosfärkandidatkontoret Arkiv). Under många år har sedan arbetet bedrivits, med varierande intensitet, inom de tre funktioner som ingår i ett biosfärområde (se sid. 7). För att få en uppfattning om hur ett godkänt biosfärområde kan fungera i praktiken har personalen vid EKV, tillsammans med kommunala representanter, gjort studiebesök till några biosfärområden i Europa. (Magnusson et al. 2004)

I april år 2001 beslöt kommunstyrelsen i Kristianstads kommun att inrätta ett biosfärkandidatkontor vid Ekomuseum Kristianstads Vattenrike. Verksamheten är ett samarbetsprojekt mellan Naturvårdsverket, Länsstyrelsen i Skåne län, Region Skåne och Kristianstads kommun. Dessutom har bl.a. Svenska MAB-kommittén och Världsnaturfonden hjälpt till att finansiera kontoret vid EKV, som etablerades från och med ingången av år 2002. Biosfärkandidatkontorets uppdrag var *”att bilda ett biosfärområde i Kristianstad med utgångspunkt från verksamheten i Kristianstads Vattenrike och att ge ekomuseichefen i uppdrag att som projektledare leda arbetet och knyta olika intressenter till verksamheten... Målsättningen bör vara att under en treårs projekttid (2002-2004) ha kommit så långt i arbetet att en anhållan till UNESCO om att bilda ett Biosfärområde i anslutning till Kristianstads Vattenrike kan lämnas in”*. (Biosfärkandidatkontoret Arkiv)

För ansökningsarbetet bildades en arbetsgrupp bestående av ekomuseichef Sven-Erik Magnusson (projektledare), informationssekreterare Karin Magntorn (projektsekreterare) och naturvårdssamordnare Hans Cronert (Länsstyrelsen i Skåne län/Kristianstads kommun). Dessutom har ett flertal projektanställda personer deltagit i ansökningsarbetet. (Magnusson et al. 2004)

Arbetet med biosfärområdesansökan har upptagit mycket tid sedan år 2002, men *”det finns ingen möjlighet att dra en klar gräns mellan var den gamla verksamheten slutar och den nya börjar, eftersom allt flyter i vartannat och sammantaget är en förutsättning för att kunna uppfylla kriterierna för att bli ett godkänt biosfärområde”* (Magnusson et al. 2003). När

ansökningshandlingarna väl godkänns är det viktigt att det finns en fast stab med kontinuerlig finansiering, som ej är ekonomiskt projektbaserad. Det krävs ett minimum av resurser för att kunna leva upp till ett biosfärområdes tre funktioner och på så sätt skapa en tydlighet för finansiärer. Sedan är det upp till den fasta staben att utvidga verksamheten och knyta intressenter till sig. (S-E. Magnusson muntligt meddelande)

För närvarande är endast SEM fast anställd på heltid för att administrera arbetet i Kristianstads Vattenrike. Övrig administrativ personal är antingen fast anställd på deltid (3 stycken) eller projektanställd (6 stycken). (Magnusson et al. 2004) Trots att det har funnits en permanent organisation i Kristianstads Vattenrike sedan början på 1990-talet, råder det osäkerhet om hur den framtida biosfärområdesstaben kan tänkas utformas: ”*Om och hur etablerandet av ett biosfärområde kan komma att påverka utseendet och huvudmannaskap för en framtida skötselorganisation är för tidigt att uttala sig om. Det är därför viktigt att naturvårdsskötseln finns kvar i en samlad kommunal organisation.*” (Cronert 2004)

Utsikterna för att Kristianstads Vattenrike godkänns får bedömas som goda, men den framtida verksamheten behöver ändå utvidgas och utvecklas efter nomineringen. Kontinuerliga förändringar krävs med andra ord för att bättre kunna leva upp till biosfärområdenas bevarande-, utvecklings- och logistiska funktioner samt för att vidareutveckla en ekosystembaserad förvaltning av Kristianstads Vattenrike. För att bidra till att *bevara* en mångfald av landskap och ekosystem kommer bevarandearbetet, som tidigare framförallt genomförts i Ramsarområdet, bl.a. att utvidgas till 10 stycken varierade temaområden. Möjligheterna att *utveckla* projekt i t.ex. samarbete med livsmedelsproducenter och –industrin samt med ekoturismarrangörer är goda. Ett framtida Biosfärområdeskontor och en eventuell forskningskommitté kommer att underlätta att leva upp till biosfärområdets *logistiska* stödfunktion. (Magnusson et al. 2004)

Angående de förväntade möjligheter som det kommande biosfärområdet kan bidra till, sa SEM vid pressreleasen för de föreslagna ansökningshandlingarna att: ”*Vattenriket ska ses som ett svenskt modellområde för hur man kan bevara och utveckla de värden som finns här, med fokus på projektarbeten och tillförandet av nya resurser till området. Jag är övertygad om att alla de som är engagerade i arbetet med Vattenriket och biosfärområdet kommer att uppleva det som att de får ännu bättre stöd för att utveckla sina idéer framöver.*” (Karlsson 2004)

6 VÄNERSKÄRGÅRDEN MED KINNEKULLE

6.1 Beskrivning av undersökningsområdet

Det undersökningsområde som jag har valt att kalla Vänerskärgården med Kinnekulle utgörs av delar av Mariestad, Lidköping och Götene kommun i Västra Götalands län. I fokus för det ej geografiskt avgränsade området, är de till Vänern mer eller mindre sjönära vatten- och landområdena (se fig. 2). Av de tre tätorterna Mariestad, Lidköping och Götene har de två förstnämnda tydligast kopplingar till Vänern då de – sedan de fick sina stadsprivilegier på 1500- respektive 1400-talet – har varit blomstrande handelsstäder utmed Väterns sydöstra strandremsa (Westerdahl 1977; Mariestads kommun 2003).

Förutom att kommunerna har det gemensamt att de ligger utmed Vänerstranden, karakteriseras de till stora delar av ett utpräglat fullåkerslandskap tillhörande ”Vänerbäckens berg- och lerområde”. I övrigt är den landskapliga sammansättningen tämligen heterogen i området vilket till stora delar beror på geologiska skillnader. Platåberget Kinnekulle skiljer sig markant från omgivande terräng i och med dess omkring 250 meter tjocka sedimentära och magmatiska bergarter, som vilar på det i området täckande urbergspeneplanet. Berget

hyser ett flertal olika landskapstyper och dess skiffer- och kalkrika underlag skapar – tillsammans med ett gynnsamt lokalklimat – bra förutsättningar för en frodig och artrik växtlighet. Det omkringliggande sjönära landskapet har betydligt näringsfattigare marker då det till skillnad från Kinnekulle ligger under högsta kustlinjen och till övervägande del består av svallad morän eller kalt berg. På Kålland i Lidköping finns ekhagslandskap, ängs- och betesmarker samt uppodlade marker mellan bergknallarna; Mariestads stora öar kännetecknas till stor del av hållmarkstallskog med inslag av lövträd. (Mascher 2002; Frizell & Werner 2003; Bertilsson et al. 2004)

Under förhistorisk tid knöt Vänern samman de omkringliggande bygderna genom en aktiv sjöfart, varigenom en mängd hamn- och marknadsplatser samt befästningar och borgar anlades i Vänerbygden. I stora delar av det sjönära området dominerades den lokala yrkesutövningen länge av mångsyssleri inom vattenanknutna näringar som fiske, sjöfart och båtbyggeri; även agrara verksamheter har varit betydelsefulla för människornas utkomstmöjligheter i gamla centralbygderna såsom Kållandsö, Torsö och Kinnekulle. Att städerna Mariestad och Lidköping placerades vid stranden berodde säkerligen på att Vänern, då som nu, sågs som en stor tillgång för människorna i bygden. (Mascher 2002; Westerdahl 1977)

Fortfarande är Vänern en mycket stor naturresurs ur många aspekter. Förutom att sjön än idag nyttjas som transportled, bedrivs ett betydande yrkesfiske i Vänern; EU:s för närvarande största insjöfiskeläge ligger vid Spiken i Lidköpings kommun. Vattnet i Vänern, som är reglerat sedan år 1935, fungerar som vattentäkt och mottagare av avloppsvatten för den omkringboende befolkningen, och utgör även landets största vattenmagasin för vattenkraftsproduktion. De omkring 22 000 öarna i Vänern – varav många befinner sig i Lidköpings och Mariestad kommun – utgör tillsammans norra Europas största sötvattenskärgård. Till skärgården är en rik flora och fauna kopplad där bl.a. Sveriges alla åtta fiskarter av glacialmarina relikter finns kvar, och där fiskgjuse och havsörn häckar. Vänern är i sin helhet ett riksintresse, där hushållningsbestämmelser finns för området och hänsyn ska tas till sjöns natur- och kulturvärden. (Frizell & Werner 2003)

Den snabba samhällsutvecklingen under 1900-talet har lett till ett ökande tryck på både de limniska miljöerna och de terrestra landskapen i Vänerskärgården med Kinnekulle. Trots senare tiders insatser, som till viss del har vänt den negativa trenden, är följande sex miljöfrågor speciellt aktuella för Vänern idag och i behov av åtgärder:

1. Kvävehalten i Vänern är för hög
2. Lokala åtgärder behövs för att åtgärda övergödningen i en del vikar i Vänern
3. Miljögifter
4. Igenväxning av skärgårdar, vikar och skär
5. Hot mot den biologiska mångfalden
6. Långsiktiga landskapsförändringar (Christensen 2003)

Som listan ovan ger sken av finns det i anknytning till Vänern många värdefulla landområden som är i behov av insatser för att bibehålla sina värden. Natura 2000-områdena i Vänerskärgården med Kinnekulle – som är ett urval av Europas finaste och mest värdefulla naturområden – utgörs framförallt av Kållands skärgårdar i Lidköpings kommun, Kinnekulle i Götene kommun samt Djuröarna, Brommö skärgård och Kalvö skärgård i Mariestads kommun (se fig. 2) (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002a). Dessa områden sammanfaller till stora delar även med merparten av de andra områdesskydden i respektive kommun, t.ex. naturreservat, nationalpark (Djuröarna) samt riksintresse för naturmiljön och friluftslivet (Frizell & Werner 2003).

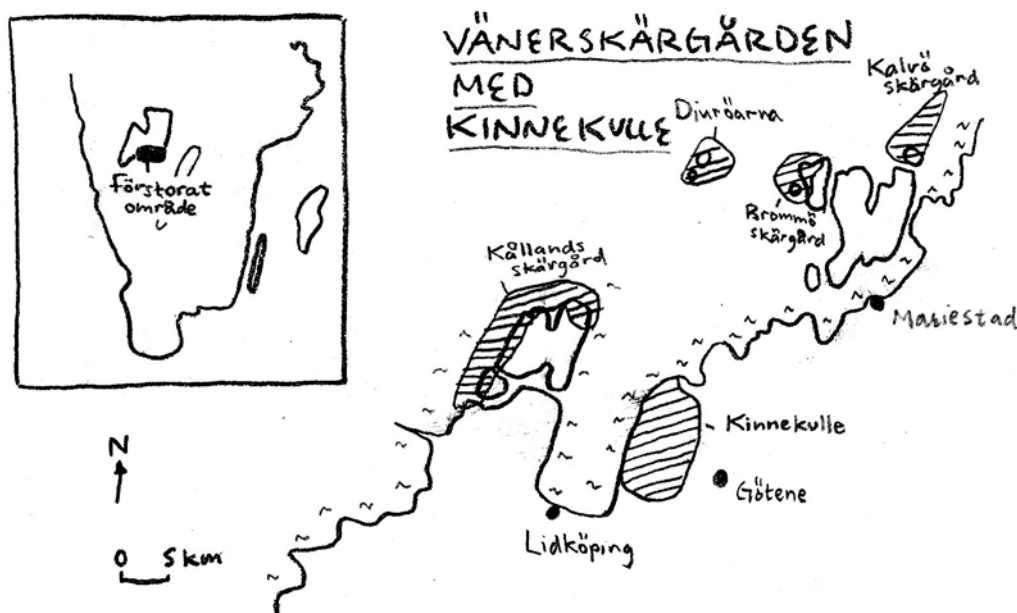

Fig. 2. Karta över det ej avgränsade området Vänerskärgården med Kinnekulle, där de skrafferade ytorna representerar de största Natura 2000-områdena i det sjönära landskapet.

6.2 Projekt Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande

Sommaren år 2002 startades ett fyraårigt, delvis EU-finansierat, Natura 2000-projekt på Kinnekulle (se fig. 2) med namnet "Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande"⁸. Följande kapitel syftar framförallt till att beskriva de förändringar som projektet har resulterat i, samt att se vilka fördelar en permanent förvaltning av landskapet på Kinnekulle kan leda till.

6.2.1 Att restaurera naturtyper och bevara arter på Kinnekulle

Kinnekulle har länge varit ett – för forskare, myndigheter och allmänheten – intressant område. Dess säregna geologiska och biologiska förhållanden har lett till att en mängd naturvetenskapliga forskningsinsatser riktats mot berget sedan 1700-talet. I och med att Kinnekulle varit ett populärt turistmål och, sedan början på 1900-talet, stått i fokus gällande diverse naturskydd har även allmänheten och myndigheter uppmärksammat de värden som berget hyser.

På grund av utebliven eller felaktig hävd samt skogsplanteringar och skogsavverkningar har många av värdena som är kopplade till Kinnekulles öppna gräsmarker och skogar minskat. Trots att hela Kinnekulle sedan år 1982 är ett naturvårdsområde, och arbeten med stängslingar och röjningar av gräsmarker skett återkommande på berget, har åtgärderna inte varit tillräckliga för att i önskvärd utsträckning hålla betesmarkerna i hävd och igenväxningsvegetationen tillbaka. De befintliga naturreservaten inom naturvårdsområdet har ej heller utgjort tillräckligt skydd för att bevara skogshabitatens värden i form av en rik trädslagsblandning och kontinuitet av gamla träd och död ved. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b)

⁸ Hädanefter i uppsatsen kommer ordet "projektet" att användas synonymt med det fyraåriga Natura 2000-projektet "Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande".

Inför ansökan till finansieringen av projektet lät länsstyrelsen utföra en kunskapssammanställning och en inventering på Kinnekulle med syftet att avgränsa och bestämma alla naturtyper och arter på berget med beröring till fågel- och habitatdirektivet⁹. Resultatet visade att omkring 23 % av pSCI-området¹⁰ utgörs av naturtyper som klassificerats enligt Habitatdirektivet. Inventeringen visade också att ett par hundra hotade eller rödlistade arter – fördelade på de flesta organismgrupper – förekommer på berget, där många har en av sina få förekomster i Sverige, EU eller världen. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b)

De viktigaste naturtyperna som projektet riktar sig mot är: (i) hagmarker och andra miljöer med gamla lövträd, såsom alléer, parker och gårdsmiljöer, (ii) naturliga betesmarker på kalkstenslagrets tunna jordar, samt (iii) löv- och barrskogar med stor variation av trädslag och naturlig åldersblandning. De arter som projektet framförallt syftar till att bevara är: guckusko, styv kalkmossa, läderbagge, större vattensalamander samt törnskata. Projektets övergripande syfte är således ”att tillsammans med markägare, boende och andra intresserade restaurera och skapa förutsättningar för att långsiktigt kunna sköta och bevara de mest värdefulla naturtyperna och arterna på Kinnekulle”. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2003a)

Inom ramen för projektet ska ca 600 hektar igenväxt betesmark restaureras. I en intervju med lokalpressen uttryckte en av delprojektledarna avsikten med restaureringen enligt följande: ”Tanken är att efter projektets slut 2006 så skall markägarna själva kunna fortsätta att hålla betesmarkerna öppna genom att ha djur på bete där. Det finns ett stort intresse för det här hos markägarna och genom våra åtgärder ska också den ekonomiska bärigheten bli bättre.” (Rosqvist 2003) De igenväxta markerna ska med andra ord genom projektet sättas i sådant skick, att de lantbrukare som har djur på reservaten sedan kan erhålla EU:s miljöersättningar för bevarande av betesmarker och slåtterängar. Ersättningarna (som vid projektstarten låg på 2400 kronor/hektar/år) är givetvis ett viktigt ekonomiskt incitament för att hålla djur på berget och markerna i hävd; men som Hahn et al. (2004) uppmärksammat, representerar förändringar i EU:s jordbrukspolitik en stor källa av sårbarhet.

Liksom i Kristianstads Vattenrike är den biologiska mångfalden på Kinnekulle till stor del beroende av en kontinuerlig hävd. För att minska den ekonomiska och ekologiska sårbarhet som beroendet av de externa ersättningsystemen innebär, kan lösningen vara att brukarna får möjlighet att utveckla de ekosystemtjänster och varor som landskapet kan generera. I ansökningshandlingarna (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b) nämns att det kommer att finnas en ”potential för ekologiskt närproducerat kött på marknaden” samt att projektet förväntas leda till ”förbättrade förutsättningar för lantbruket”, vilket tyder på en förhoppning om att framgent kunna utveckla betesmarkernas ekonomiska bärkraft på Kinnekulle.

Inom ramen för projektet kommer även 14 nya, och 2 utvidgade, naturreservat att bildas med en total areal om ca 1000 hektar. Reservaten, som till stora delar består av betesmark, är i stort behov av kontinuerlig hävd för att uppfylla sitt övergripande syfte – att bevara de värden som är knutna till de gräsbärande markerna. Att stora arealer omförs till reservat innebär vissa

⁹ Syftet med det europeiska nätverket av Natura 2000-områden är dels att bevara livsmiljöer samt vilda djur och växter som utses enligt Habitatdirektivet, och dels att bevara de särskilda skyddsområden som har utsetts, eller kommer att utses enligt Fågeldirektivet. (Naturvårdsverket 2004)

¹⁰ Förkortningen pSCI (proposed site of common interest) står för den fas i processen, mot ett SCI (site of common interest), då ett område är föreslaget av ett lands regering, men ännu inte förklarats som ett område av gemenskapsintresse av kommissionen. (Naturvårdsverket 2004) På Kinnekulle sammanfaller pSCI-området med det sedan tidigare existerande naturvårdsområdet.

restriktioner för markägarna men ger ”en större långsiktighet för brukarna i och med länsstyrelsens årliga skötselanslag”. (B. Gärdefors 2004)

6.2.2 Beskrivning av projektförberedelserna

Länsstyrelsen i Västra Götaland förankrade i ett tidigt skede (år 2000) projektplanerna med kommunekologen på Götene kommun och en tjänsteman på Skogsvårdstyrelsen. Efter interna förhandlingar beslutade båda myndigheterna att gå in som samarbetspartners och samfinansierare i projektet, varpå projektmaterial lämnades för synpunkter till Naturvårdsverket och Naturskyddsföreningen. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b)

Representanter från Länsstyrelsen, Skogsvårdstyrelsen och Götene kommun kom att bilda, den fem man stora, ledningsgruppen som genom regelbundna möten planerar och följer upp arbetet i projektet. Projektledningen ansvarar bl.a. för samråd och förhandling med markägare och brukare på Kinnekulle samt den löpande kontakten med samfinansierare och övriga intressenter till projektet. Tre av deltagarna i ledningsgruppen blev dessutom ansvariga för de sex delprojekt som projektet delats in i; kommunekologen från Götene ansvarar för delprojekt Djurstallar, Naturvårdsområdet och Informationsinsatser, medan två tjänstemän på länsstyrelsens delar på ansvaret för delprojekten Naturskydd, Markvård och Dokumentation/uppföljning. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b, 2003b)

I februari år 2001 presenterades sedan de planerade åtgärderna för fem markägare med stora markinnehav som då fick sin första kontakt med projektet. Månaden därpå fick lokala representanter från LRF, Södra Skogsägarna samt Sydved ta del av projektplanen; och i april hölls ett möte med alla berörda markägare för att ”förankra projektiden”. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b)

Begreppet ”lokal förankring”¹¹ används ofta i positiva ordalag och ses som en nyckel till genomförandet av Natura 2000 (Naturvårdsverket 2004). Men begreppet kan, liksom Magnusson et al. (2002) skriver i artikeln ”Lokal samverkan i Kristianstads Vattenrike”, även lätt uppfattas ”som om den föreslående parten redan fattat långtgående beslut, som sedan endast återstår att förankra hos den lokala motparten”. Trots att projektiden redan var definierad, när den i ett relativt sent skede förmedlades till markägarna, sade de sig vara positiva eller mycket positiva till projektiden (B. Gärdefors 2004).

Skillnaden är stor mot ett aktuellt exempel i Karvia i sydvästra Finland, där bildandet av ett Natura 2000-område resulterade i stora kontroverser och att fyra markägare gick ut i hungerstrejk i protest mot planerna. En undersökning av processen i området visar att: ”*simply informing stakeholders about a set plan, and asking for opinions, grossly underestimates the social consequences... The reserve may become a source of conflict instead of a source of collaboration for management of ecosystem services.*” (Schultz 2004, opublicerat manuskript)

Att Natura 2000-projektet på Kinnekulle blev en källa för samarbete redan vid starten berodde, enligt kommunekologen i Götene, på att det har skapats ett förtroende mellan myndigheter och markägare (se mer i kap. 6.2.3). Detta förtroende har kontinuerligt byggts upp under det naturvårdsarbete som har skett på berget sedan naturvårdsområdet skapades år

¹¹ Begreppet ”lokal förankring” beskrivs enligt Naturvårdsverket som ”en ökad förståelse och acceptans hos markägare, närboende och olika intressegrupper för att naturområden bevaras genom naturreservat eller annan form av områdesskydd. I begreppet ingår även delaktighet i den process som leder till skyddet, t.ex. tidig information, dialog/samråd om bl.a. former för bevarande, medverkan i skötsel och föreskrifter. Det innebär alltså inte bara att informera utan kommunicera och föra dialog”. (Naturvårdsverket 2003)

1982. Utöver att kontakten mellan tjänstemän och markägare visat sig vara viktiga, gäller detsamma troligen för kontakten markägarna sinsemellan. Under inofficiella diskussioner bland berörda markägarna kan några av dem ha varit betydelsefulla i processen, genom att entusiasmera och övertyga de andra markägarna om fördelarna med att delta i projektet. (B. Gärdefors 2004)

Under sommaren år 2001 avgränsades de planerade naturreservaten genom enskilda diskussioner med berörda markägare. En muntlig överenskommelse om reservatsbildningen gjordes under förutsättningen att marknadsmässiga kunde utbetalas. Eftersom projektet till stor del är beroende av ett ökat betestryck för att hålla de restaurerade markerna i hävd, beräknades det behövas ytterligare ca 350 nötkreatur och 250 får på berget. Då de existerande djurstallarna på berget inte ansågs kunna klara av att inhysa den ökade djurbesättningen blev en viktig del av projektet att finna lösningar för uppförandet av nya stallar. Av ett totalt behov på sju djurstallar fick projektledningen – efter förhandlingar med EU-kommissionen – klartecken att tre eller fyra stallar skulle kunna finansieras till 50 % av projektmedel och byggas under projekttiden. Under den personliga kontakten med markägarna uttryckte sex stycken intresse av att öka sina djurbesättningar och bygga nya stallar. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b; B. Gärdefors 2004)

Innan ansökan skickades in till EU-kommissionen hölls en sista avstämning i september år 2001 genom ett möte dit alla berörda markägare och ideella organisationer med intresse till projektet var inbjudna. Genom synpunkter från markägare resulterade mötet i några marginella justeringar, rörande de planerade naturreservatens fysiska avgränsning. Annars ställde sig alla markägare – med ett undantag – mangrant bakom projektet i enlighet med förslagen i ansökan. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b)

I juli år 2002 kom slutligen beskedet att EU-kommissionen beviljat anslag till projektet ur EU:s naturvårdsfond Life-natur. Den totala kostnaden för projektet (54 miljoner svenska kronor) finansierades till 50 % av pengar ur naturvårdsfonden, och blev – i konkurrens med 69 andra projekt – det tredje största naturvårdsprojektet som EU-fonden anslag pengar till det året. Motiveringen till projektmedlen var bl.a. att *”Man trodde att projektet skulle kunna föra naturvården ett steg vidare i Europa”*. (Länsstyrelsen 2002b; M. Thordarsson muntligt meddelande)

6.2.3 Horisontell och vertikal samverkan

Deltagarna i ledningsgruppen har haft kontakt med intressenter på olika nivåer; Götenes kommunekolog har framförallt stått för det lokala samröret, medan projektledaren från länsstyrelsen skött kontakten med berörda myndigheter. En uppdelning som, enligt kommunekologen i Götene, fungerat bra då medlemmarna i ledningsgruppen har kompletterat varandra. (B. Gärdefors 2004)

Efter projektstarten började förhandlingen med markägare angående markköp eller intrångsersättningar för att bilda naturreservat och biotopskydda skogsmark, samtidigt som kontinuerliga diskussioner hölls med Naturvårdsverket – den ansvariga myndigheten för bl.a. inrättande av naturreservat. Enligt kommunekologen i Götene har projektledningens kontakt ”uppåt” gjort projektet tungrott och lett till *”rätt mycket duster och irritation”*. Naturvårdsverket har velat driva på reservatsbildningen uppifrån och, vid problem med kontakten med berörda markägare, forcera processen utan större lokal hänsyn. Länsstyrelsen har däremot vägrat att köra över markägarna utan istället intagit en mer flexibel hållning till reservatsbildningen: *”Det måste ta den tid det tar och man måste vara överens. Man ska*

värdera och man ska förhandla med markägare.” Resultatet av argumentationen mellan myndigheterna har – på grund av en bestämd projektledning – lett till att förhandlingarna och reservatsbildningarna dragit ut på tiden. (B. Gärdefors 2004) Effektiviteten har således fått stå tillbaka för en större flexibilitet inom projektet.

En av de cirka 30 markägare som har berörts av de planerade naturreservaten, och som dessutom är en av totalt 3 djurhållare som planerar att uppföra en ny lagård, uttryckte i en intervju i Lantbrukets affärstidning att: *”Vi har haft väldigt bra samarbete med länsstyrelsen. Det här kommer att genomföras i vilket fall som helst och då är det bättre att samarbeta.”* I artikeln nämns också att: *”På Kinnekulle har det genom åren vuxit fram ett förtroende mellan myndigheter och brukare. Tjänstemannen har inte varit en person som kommit med pekfinger i vädret på gårdsplanen.”* (Österman 2002)

Intresset av att delta i projektet har dock varierat kraftigt under de snart två år som fortlöpt sedan starten. Framförallt har reformen av EU:s jordbrukspolitik¹² skapat en stor osäkerhet hos de djurhållare som initialt var intresserade av att utöka eller nystarta besättningar för bete av de restaurerade markerna (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b). I en artikel i tidningen Land Lantbruk, står bl.a. att: *”Tidigare fanns ett stort intresse hos bönderna [på Kinnekulle], men efter EU-kommissionens förslag är många tveksamma till att skaffa betesdjur som inte är bidragsberättigade.”* (Jacobson 2003)

Turbulensen kring jordbrukspolitiken har för projektet framförallt inneburit svårigheter med att finna lösningar för uppförandet av djurstallar – som enligt projektplanen skulle ha varit klara i mars år 2004. Trots att totalt sex djurhållare uttryckte intresse av att själva gå in och delfinansiera halva kostnaden för stallar innan projektet startade, har nu en månad efter deadline bara ett stall börjat byggas. Orsaken till förseningen beror enligt kommunekologen i Götene – utöver en stor osäkerhet om de framtida ekonomiska förutsättningarna bland brukarna – även på problem med förhandlingarna med EU-kommissionen. Att genom Life-fonden finansiera djurstallar har ej tidigare gjorts och på lösa grunder la sig kommissionen i hur många och vilka stallar som skulle erbjudas projektmedel. (B. Gärdefors 2004)

En av Kinnekulles största markägare, som från början var negativ till att vara med i projektet, tog nyligen kontakt med projektledningen för att undersöka möjligheterna att överföra totalt runt 160-180 hektar betesmark och skogsmark på berget till naturreservat. De ytterliggare arealerna, som skulle innebära en ca 15-20 procentig ökning av de planerade naturreservaten, kunde dock ej läggas till inom ramen för projektet då de föreslagna avgränsningarna för reservaten redan spikats fast. Istället sker nu en parallell process utanför projektet där kostnaderna finansieras av länsstyrelsen för att säkerställa marken i form av reservat. (B. Gärdefors 2004)

I ansökningshandlingarna står att *”En referensgrupp med ca 15 deltagare ska bildas augusti 2002”* (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b). På grund av tidsbrist i projektledningen hölls det första referensgruppsmötet ej förrän i mars år 2004, det vill säga nästan ett och ett halvt år efter planerad tidpunkt. Deltagarna i referensgruppen kom att utgöras av representanter från markägarna, Naturskyddsföreningen, LRF, Södra Skog, Skara stift, Kinnekulle Hembygdsförening, Geologisk föreningen, Kinnekullegruppen, samt Götene kommun.

¹² Under reformförhandlingarna, som gått under namnet ”halvtidsreformen” eller ”MTR”, diskuterades en frikoppling av ersättningen till jordbruk från produktionen, till ersättning som skall betalas ut som gårdsstöd baserat på gårdens produktion mellan åren 2000-2002. Först i januari år 2005 kan medlemsländerna vara klara med formerna för det kommande ersättningssystemet. (Länsstyrelsen Västra Götaland 2003b)

Sammansättningen av referensgruppen gjordes i samråd med berörda intressenter och kom slutligen att innehålla 12 stycken personer, som mer eller mindre befinner sig på lokal nivå. Tyvärr bygger sammanslutningen i dagsläget på ett ideellt engagemang, vilket kan vara en begränsning för en fortsatt hög aktivitet. (B. Gärdefors 2004)

Syftet med referensgruppen är att *”vara ett forum för ömsesidig diskussion mellan projektgrupp, markägare och intressenter, samt ge markägare och intressenter möjlighet till insyn och att lämna synpunkter på projektet.”* (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b). På grund av förseningen med sammansättningen av referensgruppen har synpunkterna på projektet hittills enbart berört den utomhusutställning som är på gång att uppföras på Kinnekulle (B. Gärdefors 2004).

6.2.4 Från temporär till permanent förvaltning

Som kapitlen ovan visar har projektet – utöver de fysiska resultaten i landskapet – lett till en ökad kunskap om Kinnekulles olika arter och habitat samt till en ökad samverkan mellan myndigheter och lokala aktörer. Då två personer i ledningsgruppen för projektet upptäckte biosfärområdeskonceptet i tidningen Biodiverse, ca ett år efter projektstarten – och i det såg möjligheterna till en permanent förvaltning av berget – har dessutom en tydlig vision hittats för den fortsatta verksamheten. I likhet med förberedelserna inför bildandet av EKV (se sid. 11 f.) har således de tre faser som där var viktiga i transformationen, även börjat utvecklas på Kinnekulle.

Eftersom hela Kinnekulle kommer att ingå i det europeiska Natura 2000-nätverket får berget med dess biologiska värden därigenom ett starkt formellt skydd. Enligt direktiven för nätverket av Natura 2000 ska *”gynnsam bevarandestatus”* uppnås för naturtyperna och arterna, och *”nödvändiga bevarandeåtgärder”* vidtas om så krävs för att motsvara deras ekologiska behov. Samtidigt framhålls vikten av att tillämpa direktiven med stor flexibilitet och att *”Natura 2000, tillsammans med andra relevanta instrument och finansieringar, bör istället ses som ett verktyg att främja landsbygdsutveckling och en utveckling som över huvud taget är hållbar”*. (Naturvårdsverket 2004)

Detta till synes paradoxala förhållande *”bevarande genom utveckling”*, är därmed två sidor av samma mynt. För att uppnå projektets övergripande syfte, *”att tillsammans med markägare, boende och andra intresserade restaurera och skapa förutsättningar för att långsiktigt kunna sköta och bevara de mest värdefulla naturtyperna och arterna på Kinnekulle”*, behövs det därför kontinuerligt utvecklas nya bruksmetoder och marknader för att på så sätt kunna främja landsbygdsutvecklingen. Lokalproducerade livsmedel kan vara ett sätt att bygga ett mer resiliert landskap på Kinnekulle, naturnära upplevelser ett annat.

6.3 Ekosystemförvaltning i Vänerskärgården med Kinnekulle

Ovanstående beskrivning av projektet *”Platåberget Kinnekulle – bevarande och restaurering”*, där idén att skapa ett biosfärområde väcktes, visar på behovet av en permanent, flexibel och samverkande förvaltning av berget efter år 2006. Då ett eventuellt framtida biosfärområde runt Kinnekulle troligtvis kommer att innefatta ett betydligt större område än platåberget (se fig. 2) blir den naturliga följdfrågan: Varför behövs en ekosystembaserad förvaltning i biosfärprocessområdet Vänerskärgården med Kinnekulle?

Stora delar av de idag naturskyddade områdena i de tre kommunerna Mariestad, Götene och Lidköping består av – eller befinner sig i nära anslutning till – Väneren. Som tidigare berörts i uppsatsen utsätts ekosystem kontinuerligt för förändringar och störningar, vilket givetvis är

giltigt även för naturreservat, Natura 2000-områden och liknande områden i Vänerskärgråden med Kinnekulle. Följaktligen står sjön och de skyddade områdena i ett nära beroende av varandra och det omgivande landskapet. Angående syftet med att avsätta värdefulla områden till naturreservat hävdar Bengtsson et al. (2003) att: ”...an exclusive focus on static reserves as the main tool for biodiversity conservation will lead to failure of the very idea of nature reserves. To be useful, reserves should not be isolated and static, but be regarded as part of dynamic landscapes. The long term goal should be to create resilient landscapes of high biodiversity that make reorganization and disturbances possible in the future.”

Enligt regeringens samlade naturvårdspolitik är naturvårdsarbetet i sjöar och vattendrag ett, sedan decennier, eftersatt område. Att så är fallet antas framförallt bero på (i) att kunskap om vattenmiljöer är svårare att inhämta, (ii) att det saknas nationellt samordnade inventeringar och att (iii) att det ofta råder komplicerade ägarförhållande i vatten. Sammanfattningsvis slås det fast att: ”Av tradition har naturvården huvudsakligen varit inriktad på landmiljön. Det är nu dags att stärka insatserna i hav, kustområden, sjöar och vattendrag. Det är nödvändigt såväl för biologisk mångfald som för friluftslivet.” (Miljödepartementet 2002)

Vänerns vattenvårdsförbund har genom sitt natur- miljö- och vattenvårdsarbete kommit fram till att det finns ett behov av riktade åtgärder mot att förbättra vattenkvaliteten och de långsiktiga landskapsförändringarna i och runt Vänern (se kap. 6.1). Att få till stånd förändringar som leder till bevarandet av den biologiska mångfalden och en långsiktigt hållbar utveckling av de limniska och terrestra ekosystemen kräver vittomfattande handlingar bland en rad av aktörer (Secretariat of the CBD 2002b). Genom att implementera ekosystemansatsen i förvaltningen av det sjönära landskapet i Vänerskärgråden med Kinnekulle skulle ett stort steg tas mot en integrerad förvaltning av områdets landskap och vattenmiljöer, som gynnar bevarande och uthålligt nyttjande i en sund balans. Vid en eventuell utnämning till ett biosfärområde kommer förvaltningen av det sjönära landskapet att kunna utgå från naturgivna förutsättningarna istället för från människoskapade gränser. Dessutom ger biosfärområdeskonceptet goda möjligheter att kunna tillföra nya resurser till Vänerskärgråden med Kinnekulle – resurser som om de används på ett bra sätt, kan bidra till att stärka områdets ekologiska och sociala resiliens.

6.3.1 Förvaltning av Vänerskärgråden med Kinnekulle idag

I regeringens skrivelse ”En samlad naturvårdspolitik” konstateras följande: ”Kommunernas roll inom naturvården har blivit starkare under senare år. Förutom nyckelrollen att genom den fysiska planeringen sträva efter att uppnå miljömålen, har de andra redskap till sitt förfogande. Möjligheten att besluta om områdesskydd är ett. Att ta fram naturvårdsprogram eller genomföra naturvårdsprojekt... är exempel på andra.” (Miljödepartementet 2002)

I **Götene kommun** hålls det för närvarande på att ta fram en ny översiktsplan genom bl.a. arbete i olika fokusgrupper bestående av politiker tillsammans med lokalbefolkning och intressegrupper. Det för Götene kommun styrande dokumentet för hållbar utveckling, dateras dock ända bak till 1993 och är således i stort behov av en uppdatering. Götenes kommunekolog hävdar att: ”Det behövs någonting nytt inom kommunen – ett förtydligande av de politiska målen för miljöarbetet.” De största naturvårdsinsatserna i kommunen har sedan länge förlagts till Kinnekulle; i och med det pågående projektet har än mer kommunala resurser satsats på berget i form av ekonomiskt stöd och arbetstid. Eftersom Götene kommun – genom Kinnekulle – alltmer marknadsförs och uppmärksammas i turismsammanhang ställer det stora krav på en kontinuerlig skötsel med årliga åtgärder för att leva upp till förväntningarna. (B. Gärdefors 2004)

I **Lidköping kommun** har naturvårdsfrågorna haft ganska låg status på den kommunala agendan, vilket bl.a. märks i den kommunala översiktsplanen som togs fram år 2003. Samma år anställdes emellertid ytterliggare en kommunekolog för att komplettera de ”blå” (miljö) frågorna med frågor åt det mer ”gröna” (naturvård) hållet. Tjänsten innebar större möjligheter att få in naturvården i plan- och handläggningsarbetet samt att få till stånd inventeringar och ett naturvårdsprogram för kommunen. Varje kvartal träffas numera även en ideell naturvårdsgrupp – bestående av representanter från bl.a. Fågelklubben, SNF, Vintersportklubben, Friluftsförbundet, Skogsvårdsstyrelsen – för samverkan rörande naturvårdsarbetet. På grund av gruppens lokalkännedom har det kommunala arbetet haft väldigt mycket nytta av samarbetet. (E-L. Öman muntligt meddelande)

År 2003 togs det i **Mariestads kommun** fram en ny översiktsplan som ska vara vägvisare för hållbar samhällsutveckling och prägla verksamhetsplaneringen inom hela den kommunala organisationen. En viktig framgångsfaktor som tas upp i planen, är att kontinuerligt samverka med andra kommuner. I översiktsplanen betonar man också ett helhetstänkande där ett av de fem prioriterade insatsområden är ”Aktiv hushållning – utveckla genom att vårda, skydda och bevara” som bl.a. ”*syftar till att stärka kommunens identitet och attraktivitet genom att värdefulla natur- kultur- och friluftsområden tas till vara*”. Under innevarande år (2004) ska dessutom några fördjupade översiktsplaner utarbetas samt en energiplan och en naturvårdsplan färdigställas inom Mariestads kommun. (Mariestads kommun 2003; K-G. Cromert muntligt meddelande)

Att de kommunala myndigheterna har en ytterst viktig roll i förvaltningen av landskapet är bl.a. genom regeringens samlade naturvårdspolitik (Naturvårdsverket 2002) numera allmänt vedertaget; men därtill måste de lokala initiativ som tas av enskilda markägare och brukare, samt organisationer, föreningar och intressegrupper uppmärksammas. Av de mellankommunala organisationerna i Vänerskärgrården med Kinnekulle har bl.a. Vänermuseet och Vänerns vattenvårdsförbund starka kopplingar till en framtida ekosystembaserad förvaltning av det sjönära landskapet.

Vänermuseet är ett museum som primärt finansieras av Lidköpings kommun men som arbetar med hela Vänern som arbetsfält med målet att sprida information om sjöns natur- och kulturarv. Till museet är även ett antal externt finansierade projekt kopplade; ett doktorandprojekt om historisk markanvändnings betydelse för biologisk mångfald i dagens Vänerlandskap, inventeringar av marinarkeologiska och industrihistoriska lämningar samt diverse arkeologiska projekt. Vänermuseet jobbar dessutom aktivt ut mot ungdomar i sin verksamhet och är bl.a. aktiva samarbetspartners i Vänerprogrammet vid gymnasieskolan De la Gardie i Lidköping. Angående kopplingarna till ett eventuellt framtida biosfärområde i regionen uttryckte en anställd på museet vid ett telefonsamtal att ”*det skulle kunna utveckla våra kontakter och möjligheter att verka i landskapet*”. (Vänermuseet Online; E. Gustavsson muntligt meddelande)

Vänerns vattenvårdsförbund är en ideell förening som ska ”*fungera som ett forum för miljöfrågor för Vänern*” genom att bl.a. ”*samverka med andra organisationer för att utbyta erfarenheter och effektivisera arbetet*” (Vänerns Vattenvårdsförbund 2004). Förbundet – som har sitt kansli på länsstyrelsen i Mariestad – arbetar med natur- miljö- och vattenvård i Vänern och tar bl.a. varje år fram en årsskrift som redovisar de undersökningar och utredningar som gjorts under året i sjön. De undersökningarna som genomförs i Vänerns vattenvårdsförbunds regi ingår i den nationella miljöövervakningen och inom förbundet pågår nu ett tvåårigt

projekt med att ta fram en vattenvårdsplan för Vänern. Planen ska kunna användas vid framtida undersökningar, utvärderingar, miljökonsekvensbeskrivningar och planering i Vänern. Enligt koordinatör i Vänerns vattenvårdsförbund har de inom förbundet ”*bra kanaler* [t.ex. hemsida, e-maillista och ”Vänerdagen”] *för att sprida information och förankra förändringar i området*”. (Vänerns vattenvårdsförbund 2004; Christensen 2003; A. Christensen muntligt meddelande)

Utöver myndigheterna samt de väl etablerade organisationerna har engagemang från lokala aktörer – fiske- och vattenvårdsföreningar, ideella samhällsföreningar, byalag m.fl. – stor betydelse för det fortlöpande naturvårdsarbetet och en hållbar utveckling. I varje lokalsamhälle finns traditionell och lokal kunskap om hur naturens resurser kan utnyttjas på ett hållbart och långsiktigt sätt. Den traditionella och lokala kunskapen är lika viktig som annan kunskap för förvaltningen av landskapet; dock behövs insatser både för att dokumentera den och hålla den vid liv. (Miljödepartementet 2002)

7 DISKUSSION

Syftet med de genomförda fallstudierna i Kristianstads Vattenrike och Vänerskärgrården med Kinnekulle har varit att beskriva och analysera den påbörjade transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning av landskapet i områdena, och i förlängningen skapandet av ett biosfärområde. De landskapsförvaltande organisationerna har i respektive fall kommit olika långt i denna process. I följande diskussion kommer processen i Vänerskärgrården med Kinnekulle att diskuteras i ljuset av erfarenheterna i Ekomuseum Kristianstads Vattenrike, samt att sättas i förhållande till andra forskningsresultat.

I biosfärkandidatområdet Kristianstads Vattenrike har en ekosystemförvaltning av våtmarkslandskapet vid Helge å etablerats under de drygt 10 år som verksamheten runt Ekomuseum Kristianstads Vattenrike varit permanent. För att i processens initiala skede få igång en förändring av den dåvarande förvaltningen av landskapet var det av stor vikt att: 1) bygga kunskap om områdets ekologiska förutsättningar 2) utveckla sociala nätverk med nyckelpersoner i området samt att, 3) genom ett mångsidigt ramverk, skapa gemensamma visioner och mål. Sven-Erik Magnusson – som redan år 1989 började arbeta efter biosfärområdeskonceptets idéer – spelade en nyckelroll i de förberedande förändringarna genom att sammanställa och förmedla information och kunskap från olika källor, samt att genom en tydlig vision och ett inspirerande ledarskap skapa goda relationer till aktörer i olika intressegrupper. (Olsson et al. 2004)

I biosfärprocessområdet Vänerskärgrården med Kinnekulle var det två personer i ledningsgruppen för projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” som först kom i kontakt med biosfärområdeskonceptet. Då projektet officiellt ska avslutas år 2006 såg dessa två nyckelpersoner, möjligheterna till en permanent förvaltning av berget genom bildandet av ett biosfärområde. (B. Gärdefors 2004)

Trots att tankarna om ett framtida biosfärområde runt Kinnekulle numera vidgats, är min uppfattning att det arbete som utförts inom projektet kommer att kunna ligga till grund för ett eventuellt biosfärområde som innefattar ett betydligt större område. Eftersom ett flertal förändringar mot en ekosystembaserad förvaltning av landskapet kommit till stånd genom projektet (se nedanstående stycken), är sannolikt dess inflytande betydande för fortsättningen.

1) Bygga lokal kunskap

Inför ansökan till projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” genomfördes flera olika inventeringar samt en sammanställning av den historiska markanvändningen med hjälp av kartor från slutet av 1600-talet och framåt (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b). Den ekologiska och historiska information som därigenom togs fram var nödvändig för att få finansiellt stöd och kunna vidta lämpliga åtgärder. Inför och efter implementeringen av en eventuell permanent ekosystemförvaltning i Vänerskärgrården med Kinnekulle kommer behovet av en förbättrad kunskap om landskapets funktionella relationer och processer att öka (jämför med kap. 5.2.3). Kontinuerlig uppdatering av ekologiska inventeringar behövs för att kunna förstå: (i) effekterna av en minskad biologisk mångfald och en ökad fragmentering av landskapet, (ii) de underliggande orsakerna till försämringen av ekosystemen, samt (iii) beslutsgrunderna för biologisk mångfald i förvaltningen (UNESCO 2000).

Vid avgränsning och åtgärdsplanering av Natura 2000-områdena utgår man till hög grad från artsammansättningar och rödlistade arter. Schultz et al. (opublicerat manuskript) hävdar att de

biologiska inventeringarna med fördel bör kompletteras med sociala inventeringar för att kunna utveckla en ekosystemförvaltning av landskapet.

2) Utveckla sociala nätverk

Projektets framgång har till stor del varit beroende av ett lokalt deltagande för att bevara och förvalta området. Trots att förankring och delaktighet av lokala aktörer ses som en nyckel till genomförandet av Natura 2000 i Sverige (Naturvårdsverket 2004) har ej alltid sådan hänsyn tagits i den nationella processen. Schultz et al. (opublicerat manuskript) har t.ex. uppmärksammat att: *”processes of producing management plans are still often bureaucratic-scientific endeavors[!]... Local resource users and land owners are at best counseled[!] in meetings when the plan is developed, to ensure smooth implementation. The influence and variation of social conditions such as willingness and ability to participate... are often disregarded.”*

På grund av ett långvarigt samarbete sedan naturvårdsområdets inrättande år 1982 och ledningsgruppens vilja att ta de lokala intressena i beaktande, har ett ömsesidigt förtroende vuxit fram mellan myndigheter och lokala aktörer. Detta har legat till grund för en lyckad samverkan inom projektet. Att den markägare som till en början ställde sig utanför projektet, nu har uttryckt önskemål av att låta stora delar av sin mark bli naturreservat (se sid. 24) kan, enligt min mening, ses som ett gott betyg på ett ”adaptivt myndighetsutövande”. Till skillnad från Ekomuseum Kristianstads Vattenrike – som poängterar att de ej är en myndighet – har ledningsgruppen i projektet ställts inför den prekära situationen att dels uppfylla de stipulerade kraven uppifrån och dels se till de lokala önskemålen. Det strategiska vägvalet som projektorganisationen gjort, då man har låtit processen med att t.ex. bilda naturreservat ta den tid det tar, har inneburit att effektiviteten fått stå tillbaka för en större flexibilitet inom projektets ramar.

I likhet med Samrådsgruppen för Naturvård i Kristianstads Vattenrike (se kap. 5.2.3) representerar projektets referensgrupp den mest institutionaliserade formen av lokal samverkan, med beröring till förändringarna på Kinnekulle. Syftet med referensgruppen är att *”vara ett forum för ömsesidig diskussion mellan projektgrupp, markägare och intressenter, samt ge markägare och intressenter möjlighet till insyn och att lämna synpunkter på projektet”* (Länsstyrelsen Västra Götaland 2002b). Trots att sammansättningen av – och arbetet i – referensgruppen har försenats, är det viktigt att utveckla detta forum för en eventuell implementering av ekosystemansatsen i förvaltning av berget (se nedan).

3) Skapa gemensamma visioner och mål

Den vision, eller det syfte som projektet arbetar mot, är att *”tillsammans med markägare, boende och andra intresserade restaurera och skapa förutsättningar för att långsiktigt kunna sköta och bevara de mest värdefulla naturtyperna och arterna på Kinnekulle”*. Trots att projektet officiellt ska avslutas år 2006 siktar det alltså längre in i framtiden än så. Projektets titel *”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande”* kan dock ge intryck av ett tillbakablickande och statiskt projekt snarare än ett som syftar framåt med avsikt att utveckla de ekosystemtjänster som berget kan ge (jämför med kap. 5.2.3).

Folke et al. (2003) skriver följande: *”Change and crisis are parts of the dynamics of the development of complex co-evolving social-ecological systems. It is impossible to lock a system in a steady state for eternity, or to manage it for stability and security in a command-and-control fashion.”* Med ovanstående citat som utgångspunkt, är min uppfattning således att visionen för en framtida permanent ekosystembaserad förvaltning av Kinnekulle tydligare bör

betona att förändring är normen samt att bevarandet av värdena på berget är beroende av utveckling. De idéer och strategier som karakteriserar biosfärområden – som man i Ekomuseum Kristianstads Vattenrike tidigt såg som en lämplig målbild att arbeta mot – bör även kunna appliceras på Kinnekulle och i Vänerskärgården. Ett framarbetat zoneringsförslag i området kan vara ett lämpligt ramverk för vidare diskussioner om utveckling kontra bevarande.

Som ovanstående stycken visar har strategierna för projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” stora likheter men även vissa skillnader med Ekomuseum Kristianstads Vattenrikes initiala transformation. Nedanstående tabell sammanfattar strategierna för förändring mot en ekosystembaserad förvaltning av landskapet i respektive område:

STRATEGIER FÖR FÖRÄNDRING	Kristianstads Vattenrike	Kinnekulle
Bygga lokal kunskap	Markhävdkarteringar Div. biologiska inventeringar Social inventering	Art- och naturtypsinventering Analys av historisk markanvändning
Utveckla sociala nätverk	Projektbaserad, horisontellt och vertikalt överbyggande, verksamhet. Noggrant utvalda samarbetspartners. Bygga lokalt förtroende genom att förmedla gemensamma intressen och vetenskaplig kunskap. Samrådsgrupp (ca 25 st.)	Förankring av projektidén bland bergets alla markägare och brukare. Bygga lokalt förtroende genom långsiktigt samarbete och flexibelt myndighetsutövande. Referensgrupp (ca 12 st.)
Skapa gemensamma visioner och mål	”Vattensjuka marker är rika” Biosfärområdeskonceptet: <ul style="list-style-type: none"> • Bevara • Utveckla • Stödja 	”Tillsammans skapa förutsättningar, för att långsiktigt kunna sköta och bevara de mest värdefulla naturtyperna och arterna” → Biosfärområdeskonceptet?

Tabell 1. Sammanställning över de huvudsakliga strategier som har använts förvaltningen av området Kristianstads Vattenrike och av platåberget Kinnekulle.

Olsson et al. (2004) hävdar att möjligheten att få till stånd en organisation, som aktivt kunde arbeta med utvecklingen av en ekosystemförvaltning av Kristianstads Vattenrike, var speciellt gynnsamma under en kort tidpunkt under slutet av 80-talet (se kap. 5.2.2). Enligt min uppfattning verkar ett liknande formativt moment öppnas i Vänerskärgården med Kinnekulle i denna tid. I Kristianstads Vattenrike ledde de ”nyöppnade möjligheterna” till att Ekomuseum Kristianstads Vattenrike bildades och att en koordinerad samverkan i området kunde starta. Med andra ord skapades en arena för nyckelprocesser som att utveckla samarbete och hantera konflikter mellan aktörer.

I Vänerskärsgården med Kinnekulle finns ett behov av riktade åtgärder mot att förbättra vattenkvaliteten och de långsiktiga landskapsförändringarna i och runt Vänern (se kap. 6.1). Att få till stånd förändringar som leder till bevarandet av den biologiska mångfalden och en långsiktigt hållbar utveckling av de limniska och terrestra ekosystemen kräver vittomfattande handlingar bland en rad av aktörer. Det finns i området ett intresse, och en vilja att ta ett steg längre i utvecklingen och bevarandet av landskapet och de biologiska värdena. Biosfärområdeskonceptet har uppmärksammats utav bl.a. flera kommunala tjänstemän med beröring till det sjönära landskapets nuvarande förvaltning. Genom att implementera ekosystemansatsen i förvaltningen av Vänerskärsgården med Kinnekulle, hävdar jag att ett stort steg skulle tas mot en integrerad förvaltning av områdets landskap och vattenmiljöer, som gynnar bevarande och uthålligt nyttjande i en sund balans. Målsättningen bör enligt min mening vara att skapa ett resilient landskap och att bygga sociala förutsättningar för att kunna lämna in en biosfärområdesansökan.

Vilken form den framtida förvaltningen av Kinnekulles landskap än tar så kommer den för att bli framgångsrik, i stor utsträckning att behöva byggas på de förvaltningsstrukturer och sociala nätverk som har skapats under projektet. I artikeln "Bridging the gap between temporality and permanency" hävdar Linderoth (2002) att den temporära organisationen (projektorganisationen) kan betraktas som ett resultat av uppmärksamheten som riktas mot en idé. I transformationen från en temporär till en permanent organisation behövs det enligt Linderoth skapas "*a forum... for the continuing travel and materialization of the idea. This forum can be expressed in terms of an actor network where the idea is translated over time and space*". Folke et al. (2003) kallar denna – för omorganisation och förnyelseprocess – viktiga aspekt för "socialt minne". Det sociala minnet "*provides context for social responses, and seem to be particular important during periods of crisis, renewal and reorganization. It draws on experience but allows for novelty and innovation within the framework of accumulated experience*". (Folke et al. 2003)

Med stöd från ovanstående citat och fallstudien i Kristianstads Vattenrike, hävdar jag att de nätverk som har byggts upp i anslutning till bl.a. projektet "Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande" är viktiga att ombesörja och vidareutveckla för att lyckas implementera en permanent ekosystemförvaltning av berget och dess omgivning. Folke et al. (2003) anser t.ex. att en flexibel förvaltning av ekosystem "*...should not start from scratch, i.e. trying to be adaptive without experience, but draw on and nurture ecological and social memory of the area and region to shape and turn surprise and crisis into renewal and opportunity*". Den ackumulerade erfarenheten och kunskapen som finns i dessa nätverk utgör det sociala minne som framgent kan ligga till grund för adaptiva och kreativa lösningar. Av de nätverk som har skapats inom ramen för projektet har framförallt referensgruppen möjligheter att kunna bidra till utvecklingen av en ekosystembaserad förvaltning av Kinnekulles naturtyper och arter. Referensgruppen innehåller en bra representation av intressenter på olika nivåer, med olika personliga syften och relationer till berget och dess värden – d.v.s. en organisatorisk mångfald, som är av vikt för att kunna bygga resilienta landskap (jfr. kap. 1.4).

Imperial (1999b) har i sina studier av ekosystemansatsen tillämpning i USA kommit fram till att alla organisatoriska arrangemang (centraliserade, decentraliserade samt polycentriska arrangemang) har sina för och nackdelar, men att polycentriska arrangemang oftast är att föredra. Studier av EKV – där man har funnit att det effektivaste är att beslutsfattandet finns på flera enheter och på olika nivåer (se sid. 15) – bekräftar detta resultat. Genom att knyta en mängd olika aktörer till förvaltningen av landskapet kan exempelvis förmågan att svara på förändring och lösa problem i området öka. I en artikel om en lyckad implementering av en

polycentrisk ekosystemförvaltning i fyra amerikanska kustnära kommuner, argumenterar Imperial (1999a) att en effektiv ekosystembaserad förvaltning framförallt är en fråga om att finna den rätta balansen mellan lokal, regional och statlig kontroll.

Utöver projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” har Götene, Lidköping och Mariestad kommun samt Vänermuseum och Vänerns vattenvårdsförbund (se kap. 6.3.1), tydliga kopplingar till förvaltning av Vänerskärsgården med Kinnekulle. Dessutom finns i myndigheterna och organisationerna en uttalad vilja att samarbeta mellan sektorerna.

Att ett flertal aktörer på olika håll och nivåer kommer bli inblandade i den förvaltande organisationen innebär att ett gemensamt forum bör skapas vartill projekt och nätverk kan knytas samman. Detta forum bör dessutom ha en institutionell och geografisk hemvist för att effektivt kunna utveckla en ekosystembaserad förvaltning av Vänerskärsgården med Kinnekulle (jfr. kap. 5.2.3). De kommunala och mellankommunala aktörernas intresse av att lägga resurser på transformationen mot en ekosystemförvaltning av landskapet – och i förlängningen skapa ett biosfärområde – kommer att bli avgörande för den fortsatta utvecklingen.

För att få till stånd förändringar i den ovan nämnda riktningen har jag funnit det viktigt att, i ett tidigt skede, utreda följande tre frågor:

1. Vilka nyckelpersoner – exempelvis bland de kommunala och mellankommunala aktörerna – har intresse och kompetens att aktivt medverka i en ekosystembaserad förvaltning av Vänerskärsgården med Kinnekulle?
2. Hur ska den lokala kunskapen och erfarenheten initialt kunna tas till vara för att bestämma vision och mål för fortsättningen?
3. Vilken institutionell och geografisk placering är lämpligast för den förvaltande organisationen?

Kommunala tjänstemän som arbetar med miljö- och naturvårdsfrågor, fysisk planering eller liknande samt personal vid Vänermuseum och Vänerns vattenvårdsförbund, har byggt upp kunskap och etablerat nätverk som är värdefulla för att kunna skapa intresse och engagemang bland politiker och andra intressenter. Bebbington (1997) har genom sina studier av områden i Anderna – där en intensifierad men uthållig jordbruksproduktion kommit till stånd – visat att även utifrån kommande aktörer kan spela en nyckelroll i utvecklingen genom att de kan bidra med nya idéer och viktiga nätverk med icke-lokala institutioner. Olsson et al. (opublicerat manuskript) har identifierat fyra olika grupper av nyckelindivider som alla är viktiga för att skapa förutsättningar för en ekosystembaserad förvaltning: kunskapsbyggare, kunskapsbärare, ledare och förnuftsskapare. Studierna av EKV och projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” visar att den personliga förmågan att inge förtroende är av stor vikt för att främja samverkan mellan lokala aktörer och få till stånd förändring i området.

Att lyckas med transformationen mot en ekosystemförvaltning av Vänerskärsgården med Kinnekulle kräver också ett engagemang bland lokala aktörer i allmänhet samt markägare, jordbrukare och djurhållare i synnerhet. Ett första steg för att kunna involvera dessa lokalt agerande nyckelpersoner är att skapa en samlad kunskap om vilka de är samt vilka kopplingar de har till landskapet i Vänerskärsgården med Kinnekulle och en ekosystembaserad förvaltning av området. Schultz et al. (opublicerat manuskript), som nyligen har genomfört en inventering av lokala aktörer i Kristianstads Vattenrike och undersökt deras potential att bidra till en ekosystemförvaltning genom EKV, anser att: ”*Designing ecosystem management based on*

social-ecological inventories has the potential of improving the management system and thereby strengthening the capacity of actors to sustain desired ecosystem services.”

För att efter inventeringen lyckas inkorporera de lokala aktörerna i förvaltningen uppstår två frågor: ”hur kan de bidra?” och ”hur kan deras bidrag öka?” (Schultz et al. opublicerat manuskript). De kommunala naturvårdsgrupperna, Kinnekulleprojektets referensgrupp, och liknande sammanslutningar i Vänerskärsgården med Kinnekulle som inlemmar en mängd aktörer och intressegrupper, har här en viktig funktion att fylla.

Till skillnad från Kristianstads Vattenrike, där hela det geografiskt avgränsade området ligger inom Kristianstads kommun, kommer tre kommuner i Vänerskärsgården med Kinnekulle att behöva enas om den institutionella och geografiska placeringen för den förvaltande organisationen. Studien av EKV (se sid. 13) visar att det för deras del innebar tydliga fördelar att bli en del av kommunala förvaltningen istället för att tillhöra Kristianstads Länsmuseum – då kommunen har större resurser, vidare kompetens och dessutom är stora markägare i området. Huruvida det skulle innebära en fördel för organisationen i biosfärprocessområdet Vänerskärsgården med Kinnekulle att tillhöra en (eller flera) kommunal förvaltning, arbeta inom Vänermuseet eller Vänerns vattenvårdsförbund, eller ingendera, återstår att utreda. Den geografiska lokaliseringen av organisationen – som givetvis till viss del är avhängig den institutionella placeringen – är en aspekt i sig som är värd att fundera på inför en eventuell implementeringen av en gemensam förvaltande organisation.

Att i Vänerskärsgården med Kinnekulle gå från en vilja att samarbeta i naturvårdsfrågor, till att ta de första gemensamma stegen mot en ekosystembaserad förvaltning av det sjönära landskapet, kräver ett förenat ställnings- och ansvarstagande för en – i alla bemärkelser – hållbar utveckling i praktiken. Imperials (1999a) studier av ekosystemansatsens implementering i fyra amerikanska kustnära kommuner visar att: *“The major challenges proved to be convincing municipal officials that they had the authority and capability to manage the impacts of development in the watershed.”* För kunna initiera en ekosystembaserad förvaltning – och i förlängningen bilda ett biosfärområde – i Sverige, skriver Thorell (2003) följande: *”Genom det kommunala självstyret och planmonopolet har svenska kommuner både ett stort ansvar, och en stor frihet att delta i biosfärområden, eller genom att generellt utveckla en användning av konceptet biosfärområden i sin kommun eller inom ett kommunförbund.”*

Även om uppsatsens framställning av transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning i Kristianstads Vattenrike och på Kinnekulle, bygger på de lokala erfarenheter som där har gjorts, är det min övertygelse att de processer och strategier som diskuteras i uppsatsen är aktuella för fler aktörer med liknande ambitioner. Min förhoppning är att fler biosfärområden kommer att bildas i Sverige, och att dessa kan bidra till en på alla sätt hållbar utveckling i praktiken – från lokal till global nivå.

8 SLUTSATSER

Biosfärområden är modellområden där myndigheter och lokala aktörer antar utmaningen att praktiskt arbeta mot hållbar utveckling och biologisk mångfald utifrån ekosystemansatsen. I transformationen mot en ekosystembaserad förvaltning av Kristianstads Vattenrike var det av stor vikt att (i) bygga ekologisk kunskap, (ii) utveckla sociala nätverk och (iii) utveckla gemensamma visioner och mål inom ramarna för hållbar utveckling. En nyckelperson i området initierade denna transformation genom att utnyttja ett formativt moment; varefter verksamheten har kunnat utveckla en stabil ekosystembaserad förvaltning av Kristianstads Vattenrike i riktning mot skapandet av ett biosfärområde. Ekomuseum Kristianstads Vattenrike har tillsammans med lokala aktörer lyckats uppfylla de fem operativa vägledare som föreslagits för förvaltning utifrån ekosystemansatsen: (A) fokus på funktionella relationer, (B) främjande av tillgången till ekosystemtjänster, (C) flexibel förvaltning, (D) lokal samverkan, samt (E) samarbete mellan sektorer. Att jobba efter dessa operativa vägledare är ett sätt att stabilisera den önskvärda landskapssituationen, eller med andra ord: att skapa ett resilient landskap.

På Kinnekulle har det sexåriga projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande” lett till att de första stegen mot en ekosystembaserad förvaltning av berget har initierats. Genom att ett ömsesidigt förtroende har byggts upp mellan myndigheter och lokala aktörer sedan början på 80-talet, har projektet kunnat utvecklas i samarbete med markägare och brukare. Projektledningen har genom ett flexibelt och samverkande myndighetsutövande skapat förutsättningar för en fortsatt transformation mot en förvaltning som kan öka kapaciteten att hantera framtida förändringar. Den ackumulerade erfarenhet och kunskap som har skapats i de nätverk som är kopplade till projektet kommer framgent att kunna ligga till grund för adaptiva och kreativa lösningar. I biosfärprocessområdet Vänerskärsgården med Kinnekulle finns flera värdefulla områden som är kopplade till det sjönära landskapet. De tre kommunerna i området har idag, ett stort ansvar att förvalta de värden som är kopplade till de limniska och terrestra miljöerna. Dessutom är Vänermuseet och Väners vattenvårdsförbund viktiga i arbetet med att ta fram och sprida kunskap om tillståndet och förändringarna i landskapet i och kring sjön. För att kunna bedriva en ekosystembaserad förvaltning och skapa ett biosfärområde i Vänerskärsgården med Kinnekulle krävs det ett gemensamt ställnings- och ansvarstagande bland de kommunala och mellankommunala aktörerna, samt ett aktivt deltagande av lokala aktörer.

9 KÄLLFÖRTECKNING

Litteratur

- Bebbington A. (1997). Social Capital and rural Intensification: Local Organizations and Islands of Sustainability in the Rural Andes. I *The Geographical Journal*, 163(2) (sid. 189-197).
- Bertilsson, A., Aronsson, L-E., Bohlin, A., Börjesson, G., Geijer, M. & Sahlin, E. (2002). *Västergötlands flora*. Lund: Svenska Botaniska Föreningen.
- Capra, F. (1999). *Ecoliteracy: The Challenge for Education in the Next Century*. Berkley: Center for Ecoliteracy.
- Danter, K.J. (2000). Organizational Change as a Component of Ecosystem Management: I *Society & Natural Resources*. 13. (sid. 537-547).
- Emmelin, L. (1997). *Turism - Friluftsliv - Naturvård - ett triangeldrama*. Rapporter från Mitthögskolan, TUR R 1997:1.
- Folke, C., Carpenter, S., Elmqvist T., Gunderson, L., Holling, CS., Walker, B., Bengtsson, J., Berkes, F., Colding, J., Danell, K., Falkenmark, M., Gordon, L., Kaspersen, R., Kautsky, A., Levin S., Mäler, K-G., Moberg, F., Ohlsson, L., Olsson, P., Ostrom, E., Reid, W., Rockström, J., Savenije, H. & Svedin, U. (2002). *Resilience and Sustainable Development – Building Adaptive Capacity in a World of Transformations*. Scientific background paper on resilience for the World Summit on Sustainable Development. The Environmental Advisory Council to the Swedish Government. [Internet: www.sou.gov.se/mvb/pdf/resilience.pdf] [hämtad: 04-03-28].
- Folke, C., Colding, J. & Berkes, F. (2003). Building resilience and adaptive capacity in social-ecological systems. I F. Berkes, J. Colding och C. Folke (red.) *Navigating social-ecological systems: building resilience for complexity and change*. (sid. 352-387). Cambridge: Cambridge University Press
- Frizell, B. & Werner, M. (red.), (2003). *Västra Götaland – Sveriges National Atlas*. Gävle: Kartförlaget.
- Hahn, T., Olsson, P., Folke, C., Johansson, K. & Duit, A. (2003). *Collaborative learning, organizational innovation, and adaptive co-management: the role of social networks in Kristianstads Wetlands, Sweden*. [Internet: <http://www.millenniumassessment.org/documents/bridging/papers/hahn.thomas.pdf>]. [hämtad: 04-04-24]
- Imperial, M. (1999a). Analyzing Institutional Arrangements for Ecosystem-Based Management: Lessons from the Rhode Islands Salt Ponds SAM Plan. I *Coastal Management*, 27 (sid. 31-65).
- Imperial, M. (1999b) Institutional Analysis and Ecosystem-Based Management: The Institutional Analysis and Development Framework. I *Environmental Management*, 24(4) (sid. 449-465)
- Kvale, S. (1996). *Interviews: an introduction to qualitative research interviewing*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Lass, W. & Reusswig, F. (red) (2002). *Social Monitoring: Meaning and Methods for an intergrated Management in Biosphere Reserves*. Report of an International Workshop. Rome, 2-3 September 2001. Biosphere Reserve Integrated Monitoring (BRIM). Paris: UNESCO.
- Linderoth, H. (2002). Bridging the gap between temporality and permanency. I K. Sahlin-Andersson & A. Söderblom (red.), *Beyond project management* (sid. 228-234). Malmö: Liber.

- Magnusson, S-E., Cronert, H. & Magntorn, K. (2002). Lokal samverkan i Kristianstads Vattenrike. I Naturvårdsverket (red.), *GODA EXEMPEL på lokal förankring av naturvård – en sammanställning av de exempel som överlämnats till projektet..* (sid. 91-97). [Kan beställas på Internet: www.naturvardsverket.se/bokhandeln]
- Mascher, C. (2002). *Agrarhistorisk landskapsöversikt – Västergötland och Dalsland* Göteborg: Länsstyrelsen Västra Götaland
- Olsson, P., Schultz, L., Folke, C. & Hahn, T. (opublicerat manuskript). *Social networks for ecosystem management: a case study of Kristianstads Vattenrike, Sweden.*
- Olsson, P., Hahn, T. & Folke, C. (2004). Social-Ecological Transformation for Ecosystem Management: The Development of Adaptive Co-management of a Wetland Landscape in Southern Sweden. I *Environmental Management*, (i tryck).
- Schultz, L., Olsson, P., Johannessen, Å. & Folke, C. (opublicerat manuskript). *Ecosystem management by local associations – A case study from “Kristianstads Vattenrike”, the Swedish MA.*
- Sian, S. (1999). *Mount Arrowsmith: Building a Biosphere Reserve, Fostering a Community.* [Internet: www.biosphere-canada.ca/publications/portfolio/mount_arrowsmith-fostering_community.pdf]. [hämtad 04-03-23]
- Thorell, M. (1999). *Biosfärområden i Sverige.* Stockholm: Forskningsrådsnämnden
- Thorell, M. (2003). Biosfärområden i Sverige? I Bladh, G. & Sandell, K. (red.), *Biosfärområden i Sverige? – Ett koncept och en kontext.* Arbetsrapport 2003:15. (sid. 10-12). Karlstad: Karlstads universitet.
- UNESCO (2000). *Solving the Puzzle: The Ecosystem Approach and Biosphere Reserves.* Paris: UNESCO
- Westerdahl, C. (1978) *Fornlämningar och fornfynd – Om äldre vänersjöfart.* Skara: Länsmuseum i Skara
- Wärneryd, O., Hallin, P-O. & Hultman, J. (2002). *Hållbar utveckling i praktiken – Om kris och omställning i stad och samhälle.* Lund: Studentlitteratur

Offentligt tryck

- Biosfärkandidatkontoret. (Arkiv). Material som enbart finns tillgängligt på biosfärkandidatkontoret i Kristianstad.
- Christensen, A. (red.), (2003). *Vänern – Årsskrift 2003 Vänerens vattenvårdsförbund.* Mariestad: Länsstyrelsen
- Cronert, H. (1991). *Våtmarksområdet utmed nedre Helgeån - från Torsebro till havet.* Kristianstad: Länsstyrelsen i Kristianstads län.
- Cronert, H. (2004). *Naturvård i Kristianstads Vattenrike – Handlingsprogram 2004-2006.* Kristianstad: Länsstyrelsen i Skåne län.
- Götene kommun. (2003). *Förslag till turistplan för Götene kommun, Version 6, 2003-01-13*
- Länsstyrelsen Västra Götaland. (2002b). *Platåberget Kinnekulle – Restaurering och bevarande, Reviderad ansökan om projektbidrag 2002.* (ej allmänt tillgänglig handling).
- Länsstyrelsen Västra Götaland. (2003b). *Platåberget Kinnekulle – Restaurering och bevarande, första aktivitetsrapporten.* (ej allmänt tillgänglig handling).
- Magnusson, S-E., Magntorn, K. & Cronert, H. (2003). *Kristianstads Vattenrike Biosfärkandidat, Verksamheten år 2002.* Kristianstad: Biosfärkandidatkontoret.
- Magnusson, S-E., Magntorn, K., Wallsten, E., Cronert, H & Thelaus, M. (2004). *Biosfärområde Kristianstads Vattenrike, Ansökan till UNESCO, FÖRSLAG mars 2004.* Kristianstad: Biosfärkandidatkontoret
- Mariestads kommun. (2003). *Mariestad Vision 2015 – Översiktsplan 2003* (s. 8, 14f, 76, 114 samt 137). Mariestad: Mariestads kommun

- Miljödepartementet. (2002). *En samlad naturvårdspolitik – Sammanfattning av regeringens skrivelse 2001/02:173*. Stockholm.
- Miljövårdsberedningen. (2002). *Miljövårdsberedningens möte den 20 mars 2002 om ”Resiliens och sårbarhet”*. (Jo 1968:A). Stockholm.
- Naturvårdsverket. (2003). *Lokal förankring av naturvård – genom deltagande och dialog* (NVV5264-0). Stockholm.
- NordMAB. (2003). *Application for funding from the Nordic Council of Ministers 17 December 2003*. (ej allmänt tillgänglig handling).
- UNESCO. (1995). *The Seville strategy for Biosphere Reserves*. Paris: UNESCO
- Wendt-Rasch, L. & Cronert, H. (1996). *Markhävdkartering 1996, Helgeåns nedre vattenområde i Kristianstads Vattenrike*. Kristianstad: Länsstyrelsen i Skåne län

World wide web

- Länsstyrelsen Västra Götaland. (2002a). [Internet: www.o.lst.se/pdf/n2o_karta7.pdf]. [hämtad: 04-05-14].
- Länsstyrelsen Västra Götaland. (2003a). [Internet: www.o.lst.se/projekt/kinnekulle]. [hämtad: 04-03-17].
- Naturvårdsverket. (2004). [Internet: www.naturvardsverket.se >> natur & naturvård >> Natura 2000 – värdefull natur i EU]. [hämtad 04-04-05].
- Secretariat of the CBD. (Convention on Biological Diversity, United Nation Environment Programme). (2002a). [Internet: www.biodiv.org/programmes/cross-cutting/ecosystem/description.asp]. [hämtad 04-03-23].
- Secretariat of the CBD. (Convention on Biological Diversity, United Nation Environment Programme). (2002b). [Internet: www.biodiv.org/sp]. [hämtad 04-03-23].
- Svenska MAB-kommittén. (2002). [Internet: www.unesco.vr.se]. [hämtad 04-05-14].
- Vänerns vattenvårdsförbund. (2004). [Internet: www.vanern.s.se]. [hämtad 04-04-16].
- Vänermuseet. (Online). [Internet: www.vanermuseet.se]. [hämtad 04-04-16].

Tidningsartiklar

- Jacobson, C. (2003). Halvtidsreformen hotar miljöprojekt. I *Land Lantbruk*. (03-04-25) (sid. 5).
- Karlsson, J. (2004). Vattenriket blir Sveriges första biosfärområde? I *Norra Skåne*. (04-03-25) (sid. 37).
- Magnusson, S-E. & Magntorn, K. (2004) *Biosfärområde Kristianstads Vattenrike, Inläga om Biosfärområde Kristianstads Vattenrike i tidningen Kristianstad nr 3, maj 2004*.
- Moberg, F. & Hård af Segerstad, L. (red.) (2002). Ordet: Ekosystemtjänster. I *Ecosensus*, 1. (sid. 2). [www.albaeco.com/ecosensus] [hämtad 04-03-24].
- Moberg, F. & Hård af Segerstad, L. (red.) (2003). Ordet: Resiliens. I *Ecosensus*, 1. (sid. 2). [www.albaeco.com/ecosensus] [hämtad 04-03-24].
- Rosqvist, M. (2003). Miljoner till ett vackrare Kinnekulle. I *NLT*. (03-04-04) (sista sidan).
- Österman, P. (2002). Från bonde till naturentreprenör. I *ATL – lantbrukets affärstidning*. (02-11-01) (sid. 10).

Muntliga källor

- B. Gärdefors, (2004). Kommunekolog i Götene kommun och delprojektledare i projektet ”Platåberget Kinnekulle – restaurering och bevarande”. (Intervju genomförd 2004-05-16).